

OSMANLI DEVLETİ'NİN RUSYA'YA KARŞI KARADENİZ'DE SAVUNMA HATTI OLUŞTURMA MÜCADELESİ: AÇU KALESİ (1696-1711)

Bekir GÖKPINAR*

ÖZET

Rusya'nın öteden beri Karadeniz üzerinden sıcak denizlere ulaşma hedefi olduğu bilinmektedir. Bu hedefe doğru ilk planlı harekât Çar I. Petro döneminde olmuştur. Osmanlı Devleti, II.Viyana savaşını takip eden yıllarda geniş cephelerde mücadelesini sürdürürken Rusya'nın ani olarak Azak kuşatması gerçekleşmiştir. Osmanlı askerinin ekseriyeti Avusturya cephesinde olduğu için buraya yeterli kuvvet göndermesi zaten beklenemezdi. Nitekim Rusya, Karadeniz'de büyük öneme sahip olan Azak Kalesi'ni 1696 yılında almıştır. Rusya, Karadeniz'e inerse Osmanlı Devleti için ciddi bir tehdit haline gelmiş olacaktı. Bunu fark eden Osmanlı Devleti'nin ilk hedefi Rusları, Azak Denizi'nde hapsedmeye çalışmak olmuştur. Bu amaçla Kırım ve Taman yarımadalarında bulunan kalelerin bakım ve onarımını yapmış ve kaleleri askerî açıdan takviye etmiştir. Bunlara ilave olarak da Kerç Boğazı'nı ve Taman Yarımadası'nı kontrol altına alabilmek için stratejik noktalara yeni kaleler inşa etmiştir. Söz konusu kalelerden birisi de Açu Kalesi'dir. Bu çalışmada Azak'ın elden çıkması ile birlikte 1697 yılında yapılan Açu Kalesi'nin stratejik önemi, inşaatı, 1711 yılına kadar olan bakım-onarım faaliyetleri ve kalede bulunan askerî kuvvetlerin durumu ele alınacaktır. Buna ilave olarak Azak Denizi'nden Kuban Nehri'ne geçişlerin kapatılmasının Rus tehdidine etkileri değerlendirilecektir. Nitekim Açu Kalesi'nin yapılmasıyla Kuban Nehri üzerinden Taman Yarımadası'na geçişlerin mani olduğu görülecektir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Rusya, Karadeniz, Açu Kalesi, Kerç Boğazı.

OTTOMAN EMPIRE'S STRUGGLE TO SET UP A LINE OF DEFENCE IN THE BLACK SEA AGAINST RUSSIA: THE ACU CASTLE (1696-1711)

ABSTRACT

It is known that Russia has long been the target of reaching warm seas through the Black Sea. For the first time, a planned operation was made during the Tsar I.Petro era. In the years following the Second Siege Of Vienna, the Ottomans continued to struggle on various fronts. Since the majority of the Ottoman soldiers were on the Austrian front, it could not be expected to send enough forces here. As a matter of fact, in 1696 Russia took the fortress of Azov which was at a very strategic point in the Black Sea. Russia reaches on the Black Sea, it would become a serious threat for the Ottomans. The first target of the Ottomans, who understood this reality very well, tried to restricted he Russians in the Azov ea. For this purpose, the fortresses in the Crimea and Taman peninsula maintained and repaired. Also fortresses have been reinforced. In addition, Ottomans have built new fortresses at strategic points in order to control the Kerch Strait. One of these strongholds was the fortress of Acu. In this paper, the strategic importance of the fortress of Acu in 1697, the repair and maintenance activities of the castle until 1711 and the state of the military forces in the castle will be examined. Additionally, the effects of closing the passages from the Sea of Azov to the Kuban River on the Russian menace will be perused. Hence, with the construction of the Acu Castle it will be seen that the passage to the Taman Peninsula from the Kuban River was prevented.

Keywords: Ottoman, Russia, Black Sea, Açu fortress, Kerch Strait.

Araştırma Makalesi

Makale Gönderim Tarihi: 22.08.2020; Yayına Kabul Tarihi: 10.09.2020

* Dr. Öğr. Üyesi, Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, Bandırma/BALIKESİR; ORCID: 0000-0003-1017-6037, E-posta: bgokpinar@gmail.com

Giriş

XVI. yüzyıl ortalarında devletler arasında yerini alan Rusya'nın kuruluş yıllarında Osmanlı Devleti ile doğrudan münasebeti yoktu. Ancak bu tarihlerde kendisine genişleme sahası olarak Baltık, Karadeniz, Hazar ve Sibirya istikametlerini belirlemişti. Bu hedeflerine uygun olarak Rusya öncelikle kuzeye ve Sibirya istikametine doğru topraklarını genişletmeye başlamıştı. Kırım Hanlığı, Osmanlı Devleti ile arasında bir tampon devlet vazifesi görmekte ve Tatarlar da Rus topraklarına sürekli akınlar düzenlemekteydi. Rusya'nın XVI. yüzyıl ortalarına doğru Kazan ve Astarhan'ı ele geçirmesi ile Kafkaslara ve Hazar'a doğru ilerlemesinin önünde bir engel kalmamıştı. Rusya öteden beri Osmanlı Devleti'ni doğrudan karşısına almamaya çalışmıştır. Osmanlı Devleti, Rusya ile ilk defa Çehrin'de karşılaşmıştı. Birkaç yıl aralıklarla devam eden bu savaşın sonunda Kırım'ın önemli desteği ile Osmanlı Devleti galip gelmiş ve Bahçesaray Antlaşması imzalanmıştı (1681) (Uzunçarşılı 1988a: 429-433).

II. Viyana kuşatması ile Osmanlı Devleti'ne karşı oluşturulan ittifakta Rusya başlangıçta yer almamıştı. Çünkü ittifakta yer alan Lehistan ile aralarında problemler vardı. Bu problemin çözülmesi ile birlikte "*Kutsal İttifak*"ta yer alan Rusya, 1687 yılından itibaren Karadeniz'e inebilmek için çalışmalara başlamıştır. Başlangıçta Kırım'a yaptığı saldırılarda herhangi bir başarı sağlayamadıysa da bu emelinden vaz geçmemiş, sistematik bir çalışma ile 1696 yılında Azak'ı almıştı. Bütün askerî gücünü Avusturya cephesine sevk eden Osmanlı, Azak'la ciddi bir şekilde ilgilenememiştir. Böylelikle Rusya, bir taraftan Özi, diğer taraftan Azak üzerinden Karadeniz'e ilk adımını atmıştı (Kurat 1987: 252-253; Uzunçarşılı 1988a: 580-584).

Aslında Osmanlı Devleti, 1650'lerden itibaren kuzeyde belirlemekte olan Rus tehlikesinin farkına vararak Rusya karşısında yeni stratejiler belirledi. Osmanlı Devleti'nin Don Nehri üzerindeki üssü olan Azak, Rus tehlikesi karşısında en önemli serhat kalesi idi. Rusya'nın Azak Kalesi'ni aldıktan sonra burada donanma inşa etmeye başlaması aslında bir sonraki hedeflerinin Karadeniz olduğunu göstermekteydi. Azak'ın düşmesinden sonra Osmanlı Devleti, öncelikle Özi'den başlayarak Karadeniz'in kuzeyinden Kafkasya'ya kadar olan hudut boylarındaki mevcut kaleleri tahkim etti. Söz konusu bölgelerdeki kalelerin hem tamir ve bakımı yapılmış, hem de asker ve mühimmat açısından takviye edilmiştir. Bu minvalde Osmanlı Devleti, Rusya'yı Azak Denizi'nde hapsedmek amacıyla Karadeniz ile Azak Denizi'ni birbirini bağlayan Kerç Boğazı etrafında stratejik noktalarda yer alan Kızıltaş, Temrek, Taman, Ribat gibi kaleleri tamir edip güçlendirmişti. Osmanlı Devleti'nin Rusya'yı durdurmak için aldığı diğer önlem ise mevcut kalelere ilave yeni savunma hatları teşkil etmiştir. Bu amaçla yapılan kaleler; Açu ve Yenikale'dir (Bilge 2015: 385-389). Kuban Nehri'nin Azak'a dökülen kolunun birinde Temrek Kalesi yer alırken diğer kolunun döküldüğü yerde herhangi bir kale bulunmamaktaydı. Burada bir kale olmaması savunma açısından zaaf oluşturmaktaydı. Zaten Ruslar, Azak'ı aldıktan kısa süre sonra Kerç Boğazı'ndan geçişin zorluğunu bildikleri için Kuban Nehri'nin denize döküldüğü noktaya kale yapma teşebbüsünde bulunmuşlar ama bunu başaramamışlardır. Rusların, Azak Denizi'nden başlayarak Kuban Nehri'nin ikiye ayrıldığı yerlere kadar kayıklarla gidip, buradan basit deniz araçları ile Karadeniz'e geçme ihtimali her daim mevcuttu. Bunu fark eden Osmanlı, Azak'ın elden çıkmasından kısa süre sonra buraya Açu Kalesi'ni yapmış ve bölgenin güvenliğini sağlamaya çalışmıştı (Nusretnâme 2018: 328, 366).

Açu Kalesi ile ilgili Silâhdâr Fındıklılı Mehmed Ağa'nın "*Nusretnâme*" ve Râşid Mehmed Efendi'nin "*Târih*" adlı eserlerinde kalenin yapımı ile ilgili az da olsa bilgi bulunmaktadır. Ayrıca Süleymaniye Kütüphanesi'nde 1700-1740 yılları arasında

Karadeniz'in kuzeyinde yer alan Osmanlı kalelerinin durumu hakkında bilgiler ihtiva eden bir risale mevcuttur. Bu risalede Kuban Nehri ağzına kale yapımının gerekliliği, buraya yapılan Açu Kalesi'nin coğrafi ve iklim şartları, zemin durumu ve yapım sürecine ilişkin bazı bilgiler genel olarak verilmiştir. Söz konusu risale Yücel Öztürk tarafından "*Osmanlı Karadenizi Hakkında Bir Risale*" adıyla yayınlanmıştır (Öztürk 2007: 88-90; Tarih-i Râşid ve Zeyli 2013: I/538; Nusretnâme 2018: 366-367).

Bu çalışmanın temelini Rusların Azak Kalesi'ni alması ile birlikte Karadeniz'de ortaya çıkan tehditleri bertaraf etmek için Osmanlı Devleti'nin almış olduğu tedbirler incelenecektir. Söz konusu tedbirlerin başında Kerç Boğazı ve etrafının tahkim edilmesi amacıyla bölgede mevcut kalelerin tamiri ve yeni kaleler inşaatı gelmektedir. Akabinde Rus tehdidini önlemek amacıyla yapılan kalelerden biri olan Açu Kalesi'nin yeri, konumu, zemin durumu, yapım süreci ele alınacaktır. Ayrıca kale yapımında kullanılan malzeme ve bulunduğu coğrafya sebebiyle sık sık yapılan tamirat, kaleye yerleştirilen muhafız gücü ve mühimmat konu edilecektir. Böylelikle kalenin yapım amacı ve bölgenin güvenliğine olan katkısı da açığa çıkarılmaya çalışılacaktır. Çalışmanın kapsamı ise Açu Kalesi'nin yapımından Azak Kalesi'nin tekrar Osmanlı hakimiyetine geçtiği Prut Seferi'ne kadar olan süre ile sınırlandırılmıştır. Çalışmada kaynak olarak Osmanlı Arşivinde bulunan defter ve vesikalar yanında, dönemin kroniklerinden ve bugüne kadar yapılmış araştırma-inceleme eserlerinden istifade edilecektir.

1. Azak Denizi'nde Rusya'ya Karşı Tahkimat Faaliyetleri

Kırım Hanı Selim Giray, Azak Kalesi'ni kuşatan Rus Çarı'nın burayı ele geçirdiğinde Karadeniz üzerinden İstanbul'a kadar inmesinin önünde engel kalmayacağını bildirmekteydi (Nusretnâme 2018: 233-234). Bununla birlikte Rusya'nın Azak'ı almak için verdiği mücadele aslında sadece Karadeniz'le sınırlı olmayıp Boğazlar ve Akdeniz'e kadar uzanan bir yayılma stratejisinin ilk adımıydı (Şen 2013: 151). Zira Rusya'nın Azak Denizi'nin kuzeyinde ele geçirdiği toprakları koruyabilmesi için öncelikle Kerç Boğazı'nı alması gerekirdi. Zira Kerç Boğazı Azak'la Karadeniz'i birbirini bağlayan yegane su yolu idi. Burayı alarak hem Osmanlı hem de Tatarlardan gelecek akınların Kerç Boğazı'ndan Azak'a geçişini engelleyebileceğini düşünmekteydi (Zinkeisen 2011: V/144). Nitekim Karlofça görüşmeleri sırasında Ruslar, Azak Kalesi ile yetinmeyerek Kerç Kalesi'nin de kendilerini verilmesini açıkça talep etmişlerdi (Kurat 1951: I/39-40). Rus Çarı'nın, Azak'tan sonra Karadeniz'e ulaşmak hedefini gerçekleştirmek için Don Nehri kenarında Taygan'da bir deniz üssü ve liman inşaatına başlatması da önemlidir. Burada yeni savaş gemileri yapmak için hem Avrupa'dan teknik adamlar getirmiş hem de gemi yapım tekniğini öğrenmeleri için Avrupa'ya öğrenciler göndermişti (Kurat 1987: 253-354). Ayrıca 1696-1711 yılları arasında Azak kıyılarındaki tersanelerde 215 civarında gemi inşa edilmiş ve böylelikle Karadeniz'de Rusya tarafından ilk defa düzenli donanma oluşturulmuştu (Bilge 1991: 301). Rus Çarı'nın bütün söz konusu donanma inşa faaliyetleri Azak'tan sonra güneye doğru somut bir hareket planının teyidi niteliğindedir. Zaten Osmanlı yönetimi de bunu dikkate alarak bir takım savunma hazırlıklarına başlamıştı (Kamalov 2009: 34-35). Bütün bunlar genel olarak ele alındığında bir taraftan Özi diğer taraftan Azak Denizi'nden Karadeniz'e çıkan Rusların yeni hedefinin Kırım Yarımadası olduğu anlaşılmaktaydı. Bu sebeple gerek Kırım Yarımadası'nda gerekse Kuban Yarımadası'nda Ruslar'ı durdurmak için mevcut kalelerin tamir edilerek güçlendirilmesi, gerektiğinde stratejik görülen noktalara yenilerinin de yapılması kaçınılmaz bir hâl almıştı (İnalçık 2015: 270).

Azak'ın elden çıkması ile birlikte buradan Karadeniz'e çıkışı denetleyen Kerç Kalesi kuzeyden yaklaşmakta olan Rus tehlikesine karşı açık hale gelmişti. Bunun için söz konusu

kale ve boğazın güvenliğinin çok yüksek seviyeye çıkarılması önemliydi (LeDonne 2016: 56). Kili-Akkerman ve Özi'den başlayarak Kafkasya'ya kadar mevcut kaleler zinciri Osmanlı Devleti'nin kuzey savunma hattını oluşturmaktaydı. Azak'ın elden çıkması ile birlikte hemen güneyinde yer alan kaleler ön plana çıkmıştı. Özellikle bunlardan Karadeniz'i çıkışı kontrol eden Kerç ve Temrek kaleleri, Kuban Nehri'nden Karadeniz'e geçişi kontrol eden Kızıtaş Kalesi stratejik öneme sahip olup, bölgenin güvenliği açısından tahkim edilmişlerdi. Bu kaleler sadece gemi geçişi için değil Taman Yarımadası ve Kuban Nehri'nin hinterlandında yer alan Nogaylar ve Çerkesya için de stratejik öneme sahipti (Bilge 2015: 388).

Osmanlı yönetimi ilk adım olarak Kerç Boğazı'nda bulunan muhafız güçlerinin sayısını arttırmış, buradan gelip geçen ticarî ve askerî kayıkları kontrol altına almaya çalışmıştı. Bunun için daha önce Azak Kalesi'ne yardıma gönderilen ve hâlihazırda Taman Yarımadası'nda bulunan Vezir Ali Paşa görevlendirilmişti. Ali Paşa'nın yanında ise daha önce aynı amaçla Azak'a gönderilen Kefe Beylerbeyi Murtaza Paşa, Trabzon Beylerbeyi Hasan Paşa, Tarsus Sancağı Mutasarrıfı Çolak Ahmed ve Karesi Sancağı Mutasarrıfı Rodoslu Ali, Azak Beyi, Canik Sancağı Mutasarrıfı Hasan Paşa'nın kethüdası ve bunların yanlarında yeniçeri, cebeci, topçu gibi askerî sınıflar yer almaktaydı. Söz konusu askerlerin komutanlığı görevi uhdesine verilen Ali Paşa'nın 1696 kışını Kerç Boğazı'nda geçirmesi, Kırım Hanının uygun gördüğü bir yerin de yanındaki askerlerin kışlama mahalli olarak seçilmesi emredilmişti. Ali Paşa'nın emrindeki askerler kış boyunca buralarda bulunan Temrek, Taman, Ribat, Kerç, Kızıtaş kalelerinin muhafaza faaliyetlerini yürütecek, boğaz geçişini de kontrol altında tutacaklardı (BOA. NMH.d 5: 220-222).

Kerç Boğazı ve etrafında bulunan kalelerin muhafazası için burada mevcut askerlerin iktifa etmeyeceği öngörüldüğünden takviye kuvvetler gönderilmesi gerekmişti. Öncelikle Erzurum ve Trabzon kazalarında ikamet etmekte olanlardan "*tashîh be-dergâh*" (yeniden ocağa alınma) suretiyle 1.200 yeniçeri eski zağarcıbaşı Ahmed tarafından temin edilip ve gemi ücretleri de devlet tarafından verilmek suretiyle Kerç'te Vezir Ali Paşa'nın yanında olan sekbanbaşı Muslu'ya teslim edilmesi emredilmişti. Yine aynı şekilde Canik Sancağı'na bağlı kazalardan da eski turnacıbaşı Mehmed tarafından 800 yeniçeri temin edilerek Kerç Kalesi'ne gönderilmesi istenmişti. Bunların her biri devlet tarafından verilmek üzere yarımşar kuruş gemi taşıma ücreti karşılığında gönderilecek olup, daha fazla ücret talep edilmemesi konusunda tembihatta bulunulmuştu (BOA. MHM.d. 108: 398; BOA. İE.BH 843). Buna ilave olarak yine aynı yöntemle İstanbul'dan tedarik edilen 1.000 nefer 22 Ekim 1696 tarihinde Eminönü İskelesi'nden gemilere bindirilerek Kerç, Taman ve Temrek kaleleri muhafazasına gönderilmişti (BOA. AE.SMST-II. 3694). Daha sonra Erzurum ve Trabzon sancaklarından söz konusu kalelere muhafaza amacıyla gönderilen yeniçeri sayısının 2.000 nefere kadar ulaştığı belgelerden anlaşılmaktadır. Bunların 6 aylık maaşları olan 10.000 kuruş Erzurum, Karahisar-ı Şarkî ve Kars sancaklarının cizye-i gebran ve yahudiyan akçesinden, 10.000 kuruş tutarında olan ekmek ve et ücretleri ise yine Erzurum cizyesi malından "*sebeb-i tahrîr hükmü*" ile havale olunmuştu (BOA. AE. SMST-II. 4189). Böylelikle Kerç Boğazı ve Taman Yarımadası'na Erzurum, Karahisar-ı Şarkî, Kefe ve Trabzon'dan yeniçeri, cebeci, topçu, züama, tımar erbabı ve gönüllü olmak üzere toplam 5.320 asker gönderilmişti (Anonim Osmanlı Tarihi 2000: 132).

Kerç Boğazı ve etrafının muhafazası amacıyla sadece asker gönderilmekle iktifa edilmemiş Tersane-i Âmire ve Tuna iskelelerinden buraya gemiler de gönderilmesi icap etmişti. Nitekim 1697 ilkbaharında Tuna iskelelerinde inşa edilmeye başlanan 50 şayka tamamlandığında Azak Denizi'nde görev yapacaktı (BOA. İE.BH. 842). Diğer taraftan Kerç'te bulunan Ali Paşa ihtiyacı olan mühimmat listesini İstanbul'a göndermişti. Bunların

bir kısmı cephanedeki mevcut mühimmattan kalanı ise cebecibaşı tarafından esnaftan satın alınacaktı (BOA. MAD 3462: 379). Söz konusu mühimmat da havanın müsait olduğu zamanlar tercih edilmek suretiyle çekdiri gemileriyle Kerç Boğazı etrafındaki kalelere sevk edilecekti (BOA. C.AS. 37927).

Osmanlı Devleti'nin kuzey sınırı "*Kutsal İttifak*" savaşlarını müteakip geçmiş yıllara oranla daha fazla risklerle karşı karşıya kalmıştı. Karadeniz'in kuzeyinde yavaş yavaş ortaya çıkan Rus tehdidine karşı Osmanlı, bölgede bir taraftan askerî gücünü arttırmaya çalışırken diğer taraftan batıdan doğu istikametine doğru yer alan kaleleri tahkim etme yoluna gitmişti. Özellikle 1696 yılında Azak Kalesi'nin Rusya eline geçmesinden sonra uzun süredir bakım görmeyen Kefe ve Kuban taraflarında yer alan kalelerin tamiratının bu amaca yönelik olduğu aşikardır. Nitekim tamirata yapılması istenen Kerç, Taman, Temrek ve Kızıtaş kaleleri bunların başında gelmektedir. Söz konusu kalelerin özellikle hendek ve şaranpolarının tamiri icap ettiği için yapılan keşif sonucu 6.250,5 kuruş (1.000.080 akçe) masrafları olacağı hesaplanmıştı. Daha önce İstanbul ve Samsun-Sinop gibi sahil iskelerinden Azak Kalesi için gönderilen kerestenin Kerç Boğazı etrafında yer alan kalelerin tamiri için kullanılması istenmişti. Keresteler buraya ulaştıktan sonra mümkün olan en kısa zamanda kalelerin hendek ve şaranpolarının bekletilmeden yapılmasının mühim olduğu belirtilmişti (BOA. C.AS. 9099)¹.

Karadeniz'in güvenliği için Kerç Boğazı etrafındaki kalelerin tahkimi yeterli değildi. Nitekim Azak muhasarası devam ederken Rus Çarı I. Petro da Karadeniz'e geçiş için stratejik olarak gördüğü Kuban Nehri'nin denize döküldüğü deltaya kale yaptırmak için adamlar göndererek keşif yaptırmıştı. Bunun temelinde Azak Kalesi hakimiyetini pekiştirmek için daha güneyde bir savunma hattı oluşturma amacıyla olduğu anlaşılmaktadır. Azak'ın tesliminden sonra Osmanlı askeri Kerç Boğazı etrafında yer alan kalelere çekilmiş, Rus tehlikesine karşı yeni tedbirler almaya devam etmişti. İşte bunlardan biri de Kuban Nehri'nin denize döküldüğü yere Rusya'dan önce yeni bir kale inşa etme planıdır (Nusretname 2018: 366-367). Kuban Nehri'nin denize döküldüğü deltaya kale inşaatı yer seçimi açısından doğru bir tercihti. Nitekim kale inşaatı için nehirlerin denize döküldüğü yerler, ikiye ayrıldığı veya birleştiği noktalar, taşkın ovalar, sulak alanlar ve bataklıklar tarih boyunca yer seçiminde etkili olan faktörler olarak karşımıza çıkmaktadır. Söz konusu yerlerin tercih edilmesinde hem kale savunması hem de ulaşım açısından büyük avantaj sağladığı bilinmektedir (Murphey 2007: 137; Ağoston 2012: 126).

Kuban Nehri, Kafkas Dağları'ndan doğarak buralardan irili ufaklı bir çok kol tarafından beslenerek Taman Yarımadası yakınlarında iki kola ayrılmaktadır. Bunlardan biri Karadeniz'e dökülürken, diğer kol yine iki kola ayrılarak Azak Denizi'ne ulaşmaktadır (Spencer 2014: 256; Bülbül 2017: 74-75;). Kuban Nehri'nin Azak Denizi'ne dökülen bir kolunun olduğu yerde Temrek Kalesi bulunmaktaydı. Nehrin, "*Açık boğazı*" denilen daha kuzeyden denize döküldüğü yerde ise henüz burayı kontrol edebilecek bir kale yoktu. Ancak Açu Kalesi'nin yapılacağı yer bataklık bir alan olup, yeraltı suları da zemine çok yakındı. Bunda dolayı da metris yapmak imkanı olmadığı gibi lağım açmak da mümkün değildi. Diğer taraftan Açu Kalesi'nin yapılacağı yerden özellikle çete kayıkları Kuban Nehri'ne girmekte, buradan diğer koluna geçiş yaparak Karadeniz'e ulaşabilmekteydi. Bunun sonucunda Karadeniz kıyılarında ciddi bir asayiş problemi ortaya çıkmaktaydı. Bu durum başta Ali Paşa olmak üzere, Abdülbaki Paşa, Rodoslu Ali Paşa gibi komutanlar tarafından da müzakere edilerek Taman Yarımadası'na nehir yoluyla geçişleri de kontrol

¹ Şaranpo veya şaranpov; savunma amacıyla kazılmış, etrafı çitle çevrilmiş siper, kazıklarla çevrilmiş çukur (Dankoff 2008: 214).

altına almak amacıyla buraya yeni bir kale yapılması kararlaştırılmıştı (Zübde-i Vekayiat 1995: 612-613; Öztürk 2007: 88-89)².

2. Azak Denizi'nde Yeni Savunma Hattı: Açu Kalesi İnşaatı (1108/1697)

Osmanlı'da sınır güvenliği ve savunma amaçlı olarak kaleler inşaatı, bakım ve onarım faaliyetleri, buralarda muhafız istihdam ve ikmalî öteden beri önemli bir askerî faaliyet alanı olarak karşımıza çıkmaktadır. Kale inşaatı, yer seçiminden başlayarak keşif çıkarılması, merkezden onay alınması, finansman ve inşaat için malzeme tedariki ve insan gücü planlamasını da ihtiva eden çok kapsamlı bir süreçtir. Tam teşekküllü bir kale yapılmasının maliyeti yüksektir. Osmanlı'da mali yükü dikkate alınarak tam teşekküllü kale inşaatı çok tercih edilen bir durum değildi. Nitekim Osmanlı kaleleri buldukları coğrafyaya uygun olarak değişmekle birlikte çoğunluğu etrafı hendekle kuşatılmış ahşap çitli istihkama sahiptir. Bunlar ahşap, toprak ve kireç ağırlıklı inşa edilirdi (Stein 2007: 45-46). Aslında bu kalelerin temelini teşkil eden ahşap kalaslar devamlı olarak rutubetli oldukları ve toprakla da desteklendikleri için kolayca tutuşmazlardı. Araları sıkıştırılmış toprakla doldurulan çift sıra ahşap duvardan teşekkül ederdi. Ahşap duvarlar enlemesine dizilmiş kütüklerle güçlendirilir ve tahta dübellerle iç ve dış duvarlara tutturulurdu. Böyle yapılan kaleler ihtiyaç halinde kolayca ilaveler yapılarak genişletilebilirdi (Nicolle 2019: 21).

Karadeniz'de Rus tehdidini önlemek için Kuban Nehri ağzına yapılması kararlaştırılan kalenin de maliyeti düşük, coğrafi şartlara uygun ve mümkün olduğunca hızlı yapılabilecek nitelikte olması planlanmıştı. Nitekim keşif işlemleri tamamlandıktan sonra Kerç Boğazı'nda bulunan Serasker Ali Paşa, Kuban Nehri'nin Azak Denizi'ne döküldüğü "Açıkboğaz" denilen yere 24 Mayıs 1697 (3 Zilkâde 1108) tarihinde yeni bir kale inşaatına başlamıştı. Kale yeri ise Kuban Nehri'nin denize döküldüğü, Şah Adası ucunda, Temrek Kalesi'ne 56,8 km ve Azak Kalesi'ne ise 216 km mesafede bulunmaktaydı. Kale inşaatı için Kırım Hanı Selim Giray Han'dan, kereste kesilmesi ve nakledilmesinde istihdam olunacak bir miktar sekban ile kendisine güvenilen kişiler istenmişti. Ayrıca Kırım Hanı, kale inşaatına destek amacıyla maiyyetiyle birlikte büyük mirahurunu ve 50 civarında sekban göndermiş, Nogaylı tائفesi de kereste nakil hizmetinde bulunmuştu (Nusretname 2018: 367; Öztürk 2007: 88). Kale inşaatı için Temrek sakinlerinden Çerkes Murtaza Paşa'nın pederi Devlet Mirza'dan 10.000 tahta, 3.000 meşe ağacı ve 100 balvan-ı kebir (kalas) Temrek'ten tedarik etmesi istenmişti. Ancak Devlet Mirza tahta ve meşe ağacının yarısını, balvan-ı kebirden ise 30 kadarını gönderebilmişti (BOA.MAD 9881: 347).

Kale inşaatının bir tarafında Azak Denizi, diğer tarafında ise Kuban Nehri ile çevrilmiş olan kısımları şaranpolarla çevrilererek yapılmıştı. Diğer iki tarafı da bataklık ve geçişi engelleyen kamışlık olduğu için bu kısımlarına da hendek yapılarak su doldurulmuştu. Kazılan hendeklerin içine şaranpolar dizilip kalınlığı 1,5 kulaç (2,27 m) olan duvarların iç yüzünden kazıklar çakılmış ve çit örülüp toprak doldurularak sağlamlaştırılmaya çalışılmıştı. Kalenin dört ayrı köşesine top tabyaları yapılmıştı. Yeni bina edilen kaleye üç kapı yapılmıştı. Söz konusu kapılar; deniz tarafında Temrek Kapısı, kara tarafında Nogay Kapısı ve Kuban tarafında da Su Kapısı'dır. Kale inşaatı çok yoğun bir çalışma sonucu 40 günde tamamlanmıştı (13 Zilhicce 1108/3 Temmuz 1697). (Öztürk 2007: 88-89; Nusretname 2018: 367). Yeni yapılan kalenin duvarlarının uzunluğu 382 zira (28,95 m) ve genişliği ise 160 ziradır (12,12 m). Yine kalenin dört tarafının toplam ölçüsü ise 800 ziradır (60,64 m). Nihayet kale inşaatının tamamlanması ile birlikte çete

² Açu; Tatarca'da çift anlamına gelmekte olup Kuban Nehri de ikiye ayrıldıktan sonra denize ulaşmaktadır. Kuban Nehri'nin Açu'dan döküldüğü yerlere Aksuev de denilmektedir (Bijişkyan 1969: 87-89).

kayıklarının Kuban Nehri üzerinden Karadeniz'e ulaşmalarına engel olunmuş ve buradan geçişler kontrol altına alınmıştı. Gayet sağlam bir şekilde yapıldıktan sonra kaleye " *Açu Kalesi*" adı verilmişti (Zübde-i Vekayiat 1995: 613; Öztürk 2007: 89; Târih-i Râsid ve Zeyli 2013: 538). Söz konusu kale için dönemin arşiv belgeleri incelendiğinde hem kale hem de palanka tabiri kullanıldığı görülmektedir. Açu Kalesi'nin yapıldığı zeminde su ve bataklık olduğu için derin bir kazı ve temel gerektirmemişti. Kalenin yapımında temel malzeme olarak balvan, kazık ve çit ağırlıklı olarak kullanılmıştı. Kalenin hem bulunduğu konum hem de kullanılan malzemeden dolayı ileride sık sık tamirata konu olacaktı. Nitekim bu durum arşiv belgelerinde de "*kal'anın aslında binâsı ağaç ile toprak olup her-bâr ta'mîre muhtaç olmağın...*" şeklinde açıkça ifade edilmektedir (BOA. MAD 3473: 178; 3455: 378-379)³.

Rus istilasına karşı Kuban Nehri'nin asayişini temin için acele ve kaba olarak yapılan Açu Kalesi'ne kısa zaman sonra ihtiyaca binaen yeni müstemilatın yapılması gündeme geldiği anlaşılmaktadır. Nitekim 6 Ocak 1698 tarihinde Açu Kalesi'nde ilave olarak yeni yapılması icap eden müstemilat sayılmaktadır. Buna göre söz konusu kalede varoş, cami, ambar, cephane, fırın, değirmen, konak ile birlikte yeniçeri, çavuş, cebeci, topçu, top arabacıları gibi kale muhafazasında görevli askerî personel için odalar yapılması hususunda keşif defteri hazırlanmıştı. Kale tamir ve ikmalî Kerç ve Taman Seraskeri Ali Paşa'nın ilamı ve Taman Kadısı Seyyid Yahya'nın müfredat defterine uygun olarak Rodoslu Ali Paşa tarafından yapılması istenmişti. Taman Kadısı'nın hazırladığı keşfe göre yeni ilavelerle birlikte kale 104 odalı olacak ve bunun için de 13.468 kuruş (1.616.160 akçe) tahmini masraf olacağı hesaplanmıştı. Kalenin bakım ve ikmalî için 4.000 kuruş hazineden, 1.831 kuruş Kalaylı Ahmed Paşa'nın muhalefatından, 1.500 kuruş Kefe cizyesinden ve 6.000 kuruş Azak'tan olmak üzere 13.331 kuruş gönderilmişti. Ancak kalede yapılan tamir ve ikmal masrafı 6.734 kuruş (808.080 akçe) olarak gerçekleşmiş olup gönderilen paradan 6.597 kuruş (791.640 akçe) kalmıştı (BOA. MAD 4355: 377)⁴.

3. Açu Kalesi'nin Tamirat Faaliyetleri (1699-1711)

Kale ve palankalardaki yeterli sayıda muhafız gücünün asayişini temin için sürekli etkin bir şekilde tutulabilmesi önemlidir. Bu açıdan bakıldığında kalelerin inşaatı kadar bakım ve onarım faaliyetleri de ihmal edilmemesi gereken bir husus olarak karşımıza çıkmaktadır. XVII. yüzyıldan itibaren kale bakım ve onarımı Osmanlı maliyesi için önemli masraf kalemlerinden birini teşkil etmekteydi. Özellikle stratejik noktalarda yer alan kalelerin belirli periyotlarda bakım ve onarımın yapılması elzemdir. Hudut bölgelerinde yer alan kale tamirlerinde en önemli avantaj malzeme ve işgücünün mahallinden veya yakın bölgelerden tedarik edilebilmesiydi. Bunun dışındaki bir çok kalemin temini merkezden yapılmakta ve masraflar da ağırlıklı olarak hazineden karşılanmaktaydı (Ágoston 2013: 221). Osmanlı'nın kuzey ve doğu sınırlarında yaptığı kale ve palankalar kalas ve toprak ağırlıklı olduğu için yapımının kolaylığı sebebiyle sürekli bakım ve onarım işlemlerini de beraberinde getirmekteydi. Kalas ve topraktan değil de taş duvardan daha modern kalelerin yapılabilmesi için mali imkan yanında uzun zamana da ihtiyaç vardı. Bu

³ Palanka, etrafı hendekle çevrilmiş ağaç ve topraktan yapılan istihkamdır (Pakalın 1983: II/752). Palanka tarzı yapılar XVI. yüzyıl sonlarında Osmanlı Devleti'nin sınırlarını savunma döneminin başlaması ile birlikte basit yapılara benzemekle birlikte son derece sağlam yapılmaktaydı. Palankalar; iki duvarı enlemesine çarpaz kalaslarla birbirine bağlamakta, araları toprak dodurulmakta ve toprağın etrafı çitlerle örülmekteydi. Toprak dolgu köşe tabyalarda savunma topları hazır bulundurulmaktaydı (Nicolle 2013: 48).

⁴ Açu Kalesi için 1698 yılında hazırlanan tamir ve ikmal inşaatının tamamlanmadığı anlaşılmaktadır. Zira hem tahsis edilen bütçenin yarısının harcanmaması, hem de keşifte yer alan müstemilatın yapımının sonraki yıllarda tekrar gündeme gelmesi bunu açıkça göstermektedir (BOA. D.BKL.d.. 32267:2). Oda umumi olarak koğuş veya kışla anlamındadır. Yeniçerilerin oturduğu kışlalara oda denilmektedir. Her bölük veya ortanın ayrı bir odası vardı (Ünal 2011: 527). Varoş; bir kalenin dış kısmında olan yerleşim ve sivil yerleşimi ifade eder. Ancak Osmanlı belgelerinde görüldüğü üzere sadece sivil değil iç kalede yerleşimi mümkün olmayan bazı yapıların kale dışında yapıldığı sabittir (Özgüven 2001: 179-180).

defa sınırları korumak için sürekli daha fazla yatırım maliyeti ortaya çıkmaktaydı. İşte bu nedenle sınırlarda kısa zamanda basit savunma hatları oluşturulduğundan, bunlar, sürekli bakım ve onarıma ihtiyaç duymaktaydı (Murphey 2007: 40-41). Bu minvalde Açu Kalesi'nin sürekli tamirata ihtiyaç duymasının konumu ve yapımı ile ilgili olduğu "*bir bataklık mahalde olmakla temeli taş ve kireç ile olmadığı halde birkaç sene geçmeyüp yine fenâ-pezîr olacağı mukarrerdir*" şeklinde açıklanmaktadır (BOA. MAD 3455: 378-379).

Açu kalesi'nin yapısı itibariyle daha çok palanka tarzında olması ve kısa zamanda yapılması nedeniyle de sürekli bakım ve onarıma ihtiyacı olmuştur. Bu çalışmada Açu Kalesi'nin belirli aralıklarla yapılan tamirata, Azak'ın Osmanlı'nın yeniden bir iç denizi hâline geldiği 1711 yılı Prut Seferi öncesine kadarki durumu ele alınacaktır.

3.1. 1699-1700 Yıllarında Yapılan Tamirat Faaliyetleri

Açu Kalesi, 1697 yılında kısa bir zamanda yapılmış ancak birkaç yıl sonra bulunduğu iklim ve tabiat koşulları nedeniyle bakım ve onarım ihtiyacı ortaya çıkmıştı. Bunun sebebi senede birkaç defa deniz taşmakta ve kale su içinde kalmaktaydı. Kalenin sağlam temelini bulunmaması ve doğrudan toprak zemin üzerine yapılması da bu nedenlerden birisi idi. Kale sık sık hem sel baskınına uğramakta ve hem de deniz dalgalarının yıpratıcı etkisine maruz kalmaktaydı. Nitekim 23 Mart 1699 tarihinde Abdülbaki Paşa'nın hazırladığı rapor, kalenin son durumunu açıkça ortaya koymaktaydı. Buna göre; kalenin Kuban Nehri ve deniz tarafında olan duvarları ve tabyası sel taşkınları sebebiyle harap olmuştu. Açu Kalesi'nin sağlamlaştırılması için deniz ve nehir tarafında kalan duvarlarının 4-5 zira (3.00-3.70 m) dışından bir kat daha kereste dizilmesi ve bunun ortasına da taş ve çim toprak doldurulması gerekmektedir. Kalede bulunan donanma gemileri de yardım ettiği takdirde 10-15 kese (500-750 bin) akçe masraf ile bu işin bitirilebileceği hesaplanmıştı (BOA.MAD 3992: 288; MAD 9881: 285; MHM.d. 110: 637; AE.SMST-II. 6652).

Açu Kalesi'nin tamiri işi için kale muhafızı Hasan Paşa tayin olunmuştu. Bunun yanında Kefe'de olup, Karahisar-ı Şarkî Sancağı Mutasarrıfı Murtaza Paşa ile Kefe beyi Timurşah Paşa kalenin tamiri tamamlanıncaya kadar mühimmat ve levazım tedarikinde emrindeki askerlerle birlikte yardım edeceklerdi. Kale tamirata için kullanılacak 500 balvan ve 2.000 şaranpoluk dizme kereste, Açu Kalesi'ne yaklaşık 227,4 km mesafede olan Çerkes sınırından kesilip Kuban Nehri'nden sallar ile taşınması gerekmektedir. Yeni yapılacak duvar ve bazı doldurulması icap eden yerlerde kullanılacak taş ise Kerç Kalesi'nin bulunduğu mahallerden tonbazlar ile nakledilecekti. Gerekli miktarda kireç ve 5.000 vukıyye kömür ise Kefe ve Sudak taraflarından hazırlanıp gemilerle nakledilecekti. Bunlara ilave olarak iki demirci ocağı, 30 neccar ve 40 amelenin de Kefe'den gönderilmesi istenmişti. Kale tamirinde kullanılacak başka muhtelif malzemelere de ihtiyaç vardı. Bunlardan Kerç'ten 25 kantar ve İstanbul'dan 25 kantar olmak üzere 50 kantar çivi, 100 kazma, yine Kerç'ten 200 ağaç kürek, İstanbul'dan 100 demir kürek ve 5 mankal isparçına (halat), 10 kantarı Kerç'ten ve 40 kantarı İstanbul'dan olmak üzere 50 kantar demir gönderilecekti. İstanbul'dan Humbaracıbaşı Osman bilgisi ve tecrübesi sebebiyle kalenin tamirine mübaşeret etmek üzere gönderilmiş, kereste, taş, kireç, amele vesair malzeme ve levazımın tedariki ve gemi taşıma ücreti için de 7.500 kuruş (900.000 akçe) hazineден verilmişti. Söz konusu malzemelerin gemi taşıma ücreti ise kale muhafızı Hasan Paşa tarafından ödenecekti (BOA. MHM.d. 110: 637; MAD 9881: 286-288; D.BKL.d. 32267; AE.SMST-II. 6652).

Açu Kalesi'nin tamiri için söz konusu malzeme ve levazımın taşıma işi gemilerle yapılmıştı. Kale tamiri için 10 çekdiri ve 4 kalyon tahsis edilmiş ve bunların başına bağbuğ olarak İstefeli Hasan görevlendirilmişti (BOA.MAD 9881: 358). Yine derya ümerasından

Osman Paşa da kale tamiri için kereste naklinde kullanılacak çekdiriler için 5'er forsa ve 150'şer nefer de genç ve seçkin leventleri mühimmatları ile birlikte hazırlamıştı. Buna ilave olarak da tersane kethüdası Hacı Receb'in de forsa ve tersane hizmetlerinde istihdam etmesi için forsa ve leventlerin dışında 120 güzide ve genç miri levent tedarik etmişti (BOA. MHM.d. 110: 660; MAD 9881: 323). Yine Kerç, Taman ve Kefe kadılarına gönderilen hükümlere göre tamir için gerekli taş ve kireç geçen yıl kale hizmeti için ayrılan 10 işkampaviya ve tonbazlarla nakledilip ücreti de Açu Muhafızı Hasan Paşa tarafından verilmişti. Taş taşımak için ilave tonbaz ihtiyacı Kefe, Kerç ve Taman'dan tedarik edilmişti. Bu arada Açu Kalesi tamiri için hazırlanan taşların kırılması meselesi ortaya çıkmıştı. Bu konuda Rodoslu Ali Paşa, taşların donanma gemilerinin demir atmış olduğu Salacak Burnun'da kırılarak daha sonra tonbazlar ile Açu Kalesi'ne naklinin uygun olduğunu ifade etmiş, bunun üzerine gerektiği kadar taş burada kırılarak Açu'ya taşınmıştı (BOA. MAD 9881: 346-347, 351; MAD 3992: 290-291).

Açu Kalesi'nin 1699 yılında bir taraftan tamiri yapılırken diğer taraftan bazı ilavelerin yapılması gündeme gelmişti. Kale güvenlik sebebiyle çok hızlı yapıldığı için sonradan bazı ihtiyaçlar ortaya çıkmış ve bunlar da peyderpey yapılmıştır. Bunlardan biri kaleye iki odalı (halvet) bir hamam ilave edilmesidir. Hamam yapmak için kale içinde yeterli yer de mevcuttu. Hazırlanan keşfe göre kale binasında istihdam olunan neferlerin ihtiyaçlarını görebilecek hamamın 50.000 akçeye yapılabileceği tahmin edilmişti. Hamamın geliri ise yeni yapılan camiye tahsis edilmişti (BOA. MAD 9881: 348; MAD 3992: 290). Yine kale muhafızı Rodoslu Ali Paşa tarafından yaptırılan cami ve ambarın üzeri saz ile örtülmüştü. Ancak bunların yağmur, rüzgâr gibi olaylardan etkilenmeleri söz konusuydu. Bundan dolayı cami, ambar ve evlerin üzerinde olan sazların kaldırılarak önce tahta ile örtülmüş ve bunların üzerine de toprak döşettirilmişti (BOA. MAD 9881: 348; MAD 3992: 290).

Kale tamiri için öncelikle daha önce inşaat aşamasında talep olunduğu halde eksik gönderilen malzemeler, Hasan Paşa tarafından tedarik edilerek Açu Kalesi'ne teslimi istenmişti. Bunlar Temrek sakinlerinden Çerkes Murtaza Paşa'nın pederi Devlet Mirza'nın göndermesi icap eden 5.000 tahta, 1.500 meşe ağacı ve 70 balvan-ı kebirdir. Devlet Mirza'nın zimmetinde olan bu ağaçların bir an önce Açu Kalesi'ne gönderilmesi emredilmişti (BOA. MAD 9881: 347; MAD 3992: 289). Yine Açu Kalesi tamiri için gereken 3.000 şaranpoluk balvan, 3.000 koşutluk ve 400 top tahtasının Canik Muhassılı Kapıcıbaşı Hüseyin tarafından Sinop ve civarından kesilerek iskeleye nakledilmesi istenmişti. Daha önce Kerç, Taman ve Özi taraflarında nakliye işleri için İstanbul'dan gönderilen 4 kalyonun Sinop iskelesine gelerek söz konusu malzemeleri yükleyerek Açu Kalesi'ne teslim etmeleri konusunda Kaptan Paşa'ya emir gönderilmişti (BOA. D.BKL.d. 32267: 3; MAD 3992: 289; MAD 9881: 288). Ayrıca 400 kara ağaç tahtasının Sinop, Alaçam, Bafra, Samsun taraflarından kesilip iskelelere indirilmesi ve buradan Sinop'a nakli gerekmektedir. Ancak burada kesilen balvan ve koşutlukların uzunlukları problem olmuştu. Balvanlar 25'er zira, koşutluklar ise 14'er zira olarak kesilmişti. Halbuki daha önce Azak Kalesi tamirati için bu türden ağaçlar 12'şer zira olarak kesilmiş olup, daha uzun ağaçların kayıkla taşınması mümkün olmamaktaydı. Bunun için söz konusu balvanların uzunluklarının ayarlanıp kalyonlarla gönderilmesi istenmişti (BOA. MAD 3992: 289). Açu Kalesi Muhafızı Hasan Paşa'ya 20 Ekim 1699'da (25 Rebülâhir 1111) tamirat masrafları olarak 7.500 kuruş (900.000 akçe) gönderilmişti. Hasan Paşa, kale tamiri için ihtiyaç olan amele ve malzemeleri tedarik etmiş ve bunların nakliyesini gerçekleştirmişti. Hasan Paşa'nın kale tamirat masrafı 7.689,5 kuruş (922.740 akçe) olarak gerçekleşmiş ve hazineden 189,5 kuruş (22.740 akçe) alacağı kalmıştı (BOA. D.BKL.d. 32267:3; MAD 3992: 289, 291).

Meslek	Nefer	Gün	Toplam Gün	Gündelik (Akçe)	Toplam Ücret	Açıklama
Neccar	107	49	1.857	50	88.900	Kefe ve Taman
Irgat	115	49	1.935	30	58.050	Kefe
Irgat	800	29	11.750	25	293.750	Tatar
Irgat	35	16	560	25	19.600	Toprak açıcı
Irgat	30	13	390	25	13.650	Toprak açıcı
Demirci ocağı	10	40	400	32	12.800	Kefe ve Taman
Demirci ocağı	16	16	112	125	3.500	Kefe
Irgat	165	7	650	25	16.250	Kazıcı
Neccar	20	6	120	50	6.000	Hamam, köprü, tekke
Irgat	25	6	150	30	4.500	Hamam, köprü, tekke
Irgat ve taş kesici	85	11	935	25	22.375	Tabya inşaatı
Irgat ve taş kesici	45	6	270	25	6.750	Tekke ve ambar
Hamamcı	6	3	18	50	900	
Toplam	1459		19.147		547.025	

Tablo 1: Açu Kalesi tamirâtı için çalışan işçiler ve ücretleri (MAD: 3992/291)

Yukarıdaki tablodan anlaşıldığı gibi Açu Kalesi'nde 1699 yılında yapılan tamirinde muhtelif mesleklerden 1459 kişi çalışmış ve bunlara 547.025 akçe ücret ödenmiştir. Söz konusu çalışanlar arasında neccar, ırgat, ve taş kesicilerin çoğunlukta olduğu dikkat çekmektedir. Yine kale tamirinde çalışanların bir kısmının Kefe ve Taman taraflarından temin edildikleri, ayrıca 800 ırgatın da Tatar olduğu belirtilmiştir. Bunlardan başka bazılarının da kalede yaptıkları işler verilmiştir. Mesela 65 ırgat toprak açıcılık, 165 ırgat kazıcılık, 20 neccar ve 25 ırgat hamam, köprü ve tekke inşaatında, 130 ırgat ve taş kesici ise tabya, tekke ve ambar inşaatında çalıştıkları görülmektedir.

Malzeme	Miktar	Ücret	Toplam	Açıklama
Kömür	8.500 vukıyye		9.500 akçe	
Odun, kireç, taş			12.500 akçe	Sudak
Çam tahtası	1.300 adet		12.300 akçe	Sudak
Kiremit	6.000 adet		3.000 akçe	Cami için
İnamat			18.565 akçe	
Kızılağaç tahtası	1.500 adet		6.900 akçe	
Çubuk ve kazık	180 araba	50 akçe	9.000 akçe	Kerç
Kereste	Balvan, şaranpo		50.000 akçe	Çerkes tarafından
Kireç, kömür	7 kantar	1.000 akçe	7.000 akçe	
Kirpas			7.000 akçe	Tuna'dan
Kazan	55 adet	100 akçe	5.000 akçe	Hamam için
Keten, revgan vs.			6.250 akçe	Hamam için
Kızılağaç kerestesi	200 adet	10 akçe	2.000 akçe	

Taş nakli	25 kantar	1.000 akçe	25.000 akçe	
Taş nakli	15 kantar	1.500 akçe	22.500 akçe	Kerç
Kireç nakli	3 kantar	5.000 akçe	15.000 akçe	Kerç'ten 3 şayka ile
Taşıma ücreti			1.750 akçe	Hamam için kum, ırgat
Çivi			1.250 akçe	Taşıma ücreti
Kereste taşıma			2.700 akçe	Çerkes tarafından tonbazla
Toprak taşıma	10 tonbaz	25 akçe	4.250 akçe	Günde iki sefer
Toplam			221.465 akçe	

Tablo 2: Açu Kalesi tamiri için malzeme ve nakliyatı (MAD 3992: 291)

Açu kalesi tamiri için muhtelif miktarda malzeme tedarik edilmiştir. Tabloda görüldüğü üzere bunların başlıcaları kömür, odun, kiremit, kireç, taş, toprak ve muhtelif ağaç ürünleridir. Bunların alım ve nakliyesi için 221.465 akçe ücret ödenmiştir. Söz konusu malzemelerin büyük kısmı Sudak, Kerç ve Çerkes tarafından tedarik edildiği görülmektedir.

3.2. 1703 Yılında Yapılan Tamirat Faaliyetleri

Kerç Boğazı'nın her iki yakasında olan kalelerin 1703 yılında yeniden bakım ve onarıma muhtaç bulunduğu belgelerden anlaşılmaktadır. Söz konusu kaleler Kefe, Kerç, Taman, Temrek, Kızıltaş ve Açu kaleleridir. Yine sadece bakım ve onarımla iktifa edilmeyecek, kale muhafızlarının tekmili ve mühimmatlarının da ikmali yapılacaktır. Kefe Beylerbeyi kalelerin tamir ve ikmali için görevlendirilmiş olup, Kırım Hanı'nın da yardımında bulunması emredilmişti. 1699-1700 yılında yapılan geniş çaplı tamirata rağmen Açu Kalesi'nin de bakım ve onarıma ihtiyacı olduğundan bunun ikmali işi de kale muhafızı Hasan Paşa'nın uhdesine verilmişti (Kırca 2015: 297-299).

Her şeyden evvel Açu Kalesi'nin bulunduğu noktadan denize ulaşan Kuban Nehri'nin temiz tutulması önemliydi. Aksi halde kale etrafında olan saz ve kamışlardan nehrin denize ulaştığı yer kapanmakta, temizlemek için kazmak müşkil hale gelmekte, kazılan yerlerden de hemen kolayca su çıkmaktaydı. Kuban Nehri'nin üç ayrı kola ayrıldığı yerde ise dağlardan yıkılıp sürüklenip gelen köklü ağaçların dolması, suyun normal akışını engellemekteydi. Kuban Nehri'nin bu kısımlarının temizlenmesi için 1.000 kuruş keşif bedeli çıkarılmıştı. Söz konusu temizleme işinin de kalede sakin olanlar tarafından yapılması öngörülmüş ve bunun için de kale muhafızı Hasan Paşa görevlendirilmişti (BOA. MAD 2945: 157).

Açu Kalesi, Humbaracıbaşı Osman tarafından 1699 yılında hem eski binanın önemli kısmı yıkılarak ihtiyaçlar doğrultusunda yeniden yapılmış hem de ciddi bir bakım ve onarıma tabi tutulmuştu. Ancak her şeye rağmen yapılanlar yine yetersiz gelmekteydi. Öncelikle yeterli miktarda kereste olmadığından kalenin 27,2 metrelik kısmı çit örülerek toprakla doldurulmuştu. Özellikle çit olan yerleri harap olmuş, duvar toprakları bir zira kadar noksan olduğundan binası yeniden sağlam bir şekilde yapılması gerekmişti. Ayrıca kalede kârgir bir cephane binasına ve top mühimmatını koymak için de yeni bir yere ihtiyaç duyulmaktaydı. Bunun yanında kalenin batı tarafında süvarilerin konaklayabileceği bir varoş yapılacaktı. Bunların yapılabilmesi için de ihtiyaç olan şaranpoluk, balvan, tahta,

neccar, ırgat, toprak, çubuk vesair masrafları Açu Kalesi Naibi Mevlana Ahmed tarafından 7.843,5 kuruş (941.220 akçe) olarak keşif çıkarılmıştı. Hazırlanan keşif defterinde malzemelerin getirileceği yerler ve miktarları da belirlenmişti. Söz konusu kalede hem tamir olunacak hem de yeni ilave yapılacak yerler için 6.000 kuruş (720.000 akçe) havale olunmuştu (BOA. MAD 3992: 515-516; MAD 2945: 417-418; MAD 2510: 9-10; D.BKL.d. 32267: 3).

Ancak bir taraftan Açu Kalesi tamiri için hazırlıklar yapılırken diğer taraftan Azak Kalesi'nin elden çıkması ile birlikte Rus gemilerinin Karadeniz'e geçişini kontrol altına almak amacıyla Osmanlı yönetiminin Kerç Boğazı'na da yeni bir kale yapmak istediği bilinmektedir. Söz konusu kalenin ada ya da kayalar üzerine yapılması planlanmasına rağmen bir türlü başlanamamıştı (Tabakoğlu 1982: 403)⁵. Nitekim 1703 yılında Açu Kalesi'nde planlanan tamirat ve ilave yeni müstemilatın yapım işleri için tedarik edilen malzemeler ani bir kararla Kerç Boğazı'nın kuzeyinde Akıntıburnu'nda yapılacak Yenikale'nin (Kal'a-i Cedîd) inşaatına gönderilmesine karar verilmişti. Buradaki kale inşaatı Açu Kalesi'ndeki tamirattan daha önemli görülmekteydi. Açu Kalesi tamiratu için havale olunan 6.000 kuruşun da Yenikale inşaat masraflarına sarf edilmesi istenmişti. Böylelikle Açu Kalesi tamir ve ilave inşaatlarının yapımı ileri bir tarihte ertelenmişti. Ancak bu tamirin ertelenmesi kalenin neredeyse yok olmaya yüz tutmuş binalarının kullanmanın zorluğunu apaçık ortaya çıkarmıştı. Bu sebeple kale muhafızı Hasan Paşa yeterli miktarda taş, kireç ve ağaç tedarik edilerek tamiratın bir an önce yapılmasını talep etmişti. Bunun üzerine cephane, tophane ve varoş için 726 kuruş keşif çıkarılmıştı. Kalenin söz konusu ilaveleri ve gerekli olan yerlerinin tamiri için hazineden 500 kuruş verilmişti. Ancak ileriki yıllarda çıkarılan keşifler incelendiğinde 1703 yılında Açu Kalesi için yapılması gereken tamirat ve ilavelerin yapılamadığı anlaşılmaktadır (BOA. MAD 2510: 48; MAD 3992: 515; D.BKL.d. 32267: 4).

Azak Kalesi'nin Rusya'nın eline geçmesi ile birlikte Osmanlı'nın yeni savunma hatları oluşturma planı çerçevesinde ilk önce Kuban Nehri ağzına Açu Kalesi yapılmıştı. Ancak Rusya'nın sık sık sulh şartlarını ihlal etmesi sebebiyle Karadeniz'in güvenliğini sağlamak amacıyla Kerç Boğazı'nın Kırım Yarımadası tarafına yeni bir kale inşa edilmesine karar verilmişti (24 Mayıs 1703). Yeni kale inşaatı için bina nazırlığına Üsküdarlı Mustafa Ağa tayin olunmuştu. Yine kalenin bir an önce tamamlanabilmesi için İstanbul'dan Canım Hoca Patrona Mehmed 17 çekdiri, 6 kalyon ve başarda ile Kerç Boğazı tarafına gönderilmişti (Nusretname 2018: 706, 820; Gökpinar 2020: 54).

3.3. 1706 Yılında Yapılan Tamirat Faaliyetleri

Açu Kalesi'nin duvarlarının içlerinde ve tabyalarında mevcut olan toprak bir taraftan deniz suyunun etkisi diğer taraftan Kuban Nehri'nde oluşan sel baskınları sebebiyle sürekli aşınmaktaydı. Bundan önce 1703 yılında kale muhafızı Hasan Paşa tarafından keşif hazırlanmış ancak Yenikale'nin inşaatının daha önemli görülmesinden dolayı planlanan tamirat ve ilave inşaatlar tehir edilmişti. Böylelikle 1699 yılından sonra kalenin kapsamlı tamiratının ancak 1706 yılında yapılabildiği görülmektedir. Zira mevcut durumda kalede ikamet etmenin mümkün olmadığı ortadaydı. Nitekim kale muhafızı Hasan Paşa'nın "*bu def'a dahi ta'mir olunmayup geruye kalur ise bir vecihle ikâmet mümkün olmayacağı*" nı bildirmiş ve "*kal'a-i mezbûre bir bataklık mahalde vâki' olmağla temeli taş ve kireç ile olmadığı halde birkaç sene geçmeyüp yine fenâ-pezîr olacağı mukadderdir*" şeklinde hem

⁵ Rus Elçisi Tolstoy bunu devletin mali durumunun uygun olmamasına bağlamakta ise de söz konusu yıllarda Osmanlı mali yapısının artık düzeldiği, bütçe fazlalıkları oluştuğu görülmektedir. Bu nedenle inşaatın ertelenmesi Karlofça Antlaşması sonucu oluşan toprak kayıpları sebebi ile yeni oluşan sınırlarda tahkimat için hem yeni kaleler yapımı hem de mevcutların tahkimi için yapılan planlama sürecinden kaynaklanabileceği düşünülmektedir (Kamalov 2009: 108).

kalenin tamiratının artık elzem olduğunu hem de daha sağlam yapmak için temelinde taş ve kireç olmasının zaruri olduğunu ifade etmişti. Açu Kalesi'nin tamiri için yeniden keşif yapılması konusunda Özi Valisi Yusuf Paşa'ya 2 Mart 1705 (6 Zilkâde 1116) tarihinde emir gönderilmiş, Yusuf Paşa da bu iş için İsmail Ağa'yı tayin etmişti (BOA. MAD 2541: 1). Özi Valisi Yusuf Paşa'ya gönderilen emir gereğince kale muhafızı Hasan Paşa ve ahali tarafından keşif çalışmaları başlatılmış, Yenikale Bina Emimi Ebubekir Ağa ve Lağımcıbaşı Mehmed Ağa, Açu Kalesi için iktiza eden tamirat keşif defterini hazırlamışlardı (BOA. MAD 4355: 376; MAD 2541: 10, 15; D.BKL.d. 32267: 4).

Özi Valisi Yusuf Paşa tarafından Açu Kalesi'nin daha uzun süre dayanıklı kalabilmesi amacıyla yeni bir keşif hazırlanmıştı. Daha önce kale muhafızı Hasan Paşa'nın hazırladığı raporda da yer aldığı üzere kalenin dayanıklılığının sağlanması temelinde taş ve kireç kullanılması ile mümkün olabilecekti. Nitekim söz konusu rapor doğrultusunda kalenin yeniden yapılacak tamirata göre temelinde taş ve kireç yapılması yanında taş, ırgat, neccar, kum, toprak, kiremit vesair malzemenin ücreti olarak 14.097,5 kuruş (1.691.700 akçe) keşif çıkarılmıştı. Kale tamiratının da bir an önce başlaması için söz konusu meblağın yarısı kale muhafızı Hasan Paşa'ya derhal gönderilmişti (BOA. MAD 2541: 3; MAD 4355: 376).

Açu Kalesi ahvaline vâkıf olduğundan dolayı tamirata için muhafız Hasan Paşa, ihtiyaç olan malzemelerin tedarik ve nakli ile Kefe Beylerbeyi Murtaza Paşa görevlendirilmişti (BOA. MAD 2541: 15; MAD 4355: 378-379). Kalenin tamirat işlerinin mümkün olduğunca hızlı tamamlanabilmesi amacıyla iki çekdiri şaykası tahsis edilmişti. Yine tamirat işinde istihdam edilecek neccar ve ırgatların da Kefe Eyaleti sancaklarından getirilmesi istenmişti. Gerek malzeme tedariki gerek işgücü temini ve istihdamı esnasında her türlü masrafın kale muhafızı Hasan Paşa'nın kendisine gönderilen meblağdan sarf etmesi emredilmişti. Bütün bunların sonucunda Hasan Paşa'nın kaleyi eskiye oranla daha sağlam hale getirmesi ve ihtiyaç duyulan cephane, tophane ve süvariler için ilave yerleri de uygun şekilde yapması talep edilmişti. Açu Kalesi'nin 1706 yılındaki söz konusu bakım ve onarım işinin yaklaşık iki yıl kadar sürebileceği hakkında rapor hazırlanmıştı. Ancak kaledeki tamiratın artık zaruri hale gelmesinden dolayı bu işlerin bir yıl içinde bitirilmesi durumunda kalan meblağın da hemen gönderilebileceği ifade edilmekteydi (BOA. MAD 2541: 15; D.BKL.d. 32267: 4).

Açu Kalesi'nin tamiri için kullanılacak 600 balvan-ı kebir ve 6.620 şaranpoluk kereste bir önceki sene olduğu gibi Kırım Hanı Gazi Giray'ın görevlendirdiği Nureddin Sultan tarafından Taman Yarımadası'ndaki Çerkesya bölgesinden kesilerek getirilmişti. Kerestelerin taşıma işi hem nehir üzerinden sal ile hem de karadan öküz arabaları ile yapılmıştı. Çerkesya bölgesinden kesilen keresteler sallara bağlanarak Hatipli'den nehir yoluyla Gölbaşı'na nakledilmiş, buradan Hasan Paşa'nın tedarik ettiği öküz arabaları ile karadan Zibar'a ve bundan sonra tekrar nehir yoluyla Açu Kalesi'ne teslimi gerçekleştirilmişti. Söz konusu işler için Nureddin Sultan'a 1.000 kuruş (120.000 akçe) gönderilmişti (BOA. MAD 4355: 376, 378; D.BKL.d. 32267: 4).

Kalenin temelini sağlamlaştırılmasında kullanılacak taş ve kireç ise Akıntıburnu'ndan getirilmişti. Bir önceki sene Akıntıburnu'nda hazırlanmış ancak fazladan kalmış olan 3.900 kantar kireç, yine aynı yerde 19.500 çeki taş da İstanbul'dan gönderilen 10 taş kırıcı ve Eflak tarafından gönderilen ırgatlara kırdırılarak tonbazlar ve yağ için boş bekleyen şaykalar ile Açu Kalesi'ne nakledilmişti. Buradan kireç ve taşın tedarik işini de Kefe Beylerbeyi Murtaza Paşa yapmıştı (BOA. MAD 2541: 376).

Açu Kalesi tamirinde istihdam olunacak işgücünün farklı yerlerden tedarik edildiği görülmektedir. Bazı mühimmatın tamirinde istihdam edilmek üzere demirci ocağı Kefe'den gönderilmiş olup, ücretleri kale muhafızı Hasan Paşa tarafından verilmişti. Taş kırıcı yanında az miktar neccar da İstanbul'dan gönderilmişti (BOA. MAD 4355: 377; MAD 2960: 106; İE.BH. 1462: 2). İstanbul'dan gönderilen 10 taş kırıcı önce Yenikale (Kal'a-i Cedid) binası hizmeti için gittiği anlaşılmaktadır. Söz konusu taş kırıcılar Yenikale için değil aslında Açu Kalesi tamiri için taş kırma hizmetini burada yapmaktaydılar. Yenikale'de taş kırma işi için 120 gün çalışma karşılığında 200 kuruşun İstanbul'da peşin verildiği kalan 150 kuruşun ise Kefe Beylerbeyi Murtaza Paşa tarafından verilmesi istenmişti (BOA. MAD 4355: 380). Ancak taş kırıcıların günlük 40 akçeden 76 gün çalıştığı ve kalan 53 kuruşun İstanbul Duhan Gümrüğü akçesinden verilmesi emredilmişti⁶. Yine Açu Kalesi'nde bulunan bazı demir mühimmatı için kömür tedariki icap etmiş, bunun için Yenikale'de bulunan 10.000 vukıyye kömürden 5.000 vukıyyesinin ayrılarak tamirat işleri için Açu Kalesi'nde bulunan demirci ocağına gönderilmişti (BOA. MAD 2960: 106; İE.BH. 1462: 2).

Açu Kalesi'nin bakım, onarım ve ilave yapılacak inşaatlar kapsamında iki hendek, barut ve mühimmat için kârgir cephe, mahzen ve atlar için de varoş yapılması planlanmıştı. Kalede ilave yapılacak inşaatların uzunluğu 990 zira, genişliği 122 zira ve boyu 14 zira olmak üzere toplamda 7.600 ziradır (5.760 m) (BOA. MAD 3455: 378-379).

Bina Türü	Uzunluk (Zira)	Genişlik (Zira)	Yükseklik (Zira)	Toplam (Zira)
Hendek	800	2	2	3.200
Cephane	20	10	5	700
Mahzen	20	10	5	700
Varoş	150	100	2	3.000
Toplam	990	122	14	7.600

Tablo 3: Açu Kalesi'nde yapılacak inşaatın ölçüleri

Kale dışında çepeçevre yeniden yapılacak iki zira boyunda hendeğin etrafı 800 ziradır (606,4 m). Bunun için 8 zira uzunluğunda 1.600 şaranpoluk kereste ve hendeğe koymak için de 3.200 zira toprak gerekmekteydi (BOA. MAD 2541: 11; MAD 4355: 376). Hendekler içine toprak doldurularak yapıldığı için uzun süre dayanmayıp, bir iki yıl sonra yeniden yapılması gerekmektedir. Hendeğin içine toprak yerine taş ve kireç doldurulması halinde ise sel taşkınlarından etkilenmemekte ve daha uzun süre kullanılabilir. Bu amaçla 800 zira kadar yapılacak hendeklere keresteleri çakmak için günlük 50 akçeden 400 neccar ve yine günlük 30 akçeden 400 ırgat istihdam edilmişti. Hendeğin kenarını kereste çaktıktan sonra bu defa içini doldurmak için 16.000 çeki taş gerekmişti. Söz konusu taşları kırmak için 10 taş kırıcı günlük 40 akçeden 100 gün süreyle çalışmıştı. Hendek içine yapılan kârgir duvar için de günlük 50 akçeden 1.600 duvarcı ve günlük 30 akçeden 3.200 ırgat istihdam edilmişti. Hendek duvarı için 3.200 kantar kireç ve bununla karıştırmak için 1.000 çırnık kum tedarik edilmişti. Çırnıklara 40.000 akçe taşıma ücreti ödenirken, 176 tonbaza da taş ve kireçlerin nakli için kullanılmıştı (BOA. MAD 2541: 11; MAD 4355: 376). Açu Kalesi için taş nakli yapan her bir tonbaza 100 çeki taş yüklenebiliyordu. Önce her bir tonbaza 10 kuruş taşıma ücreti verilmesi istenmişti. Ancak tonbazların tonajları farklı olduğu için bu defa her çeki taşa 10'ar akçe ve kireçe ise 5'er akçe verilmesi emredilmişti (BOA. MAD 2960: 105; İE.BH. 1462).

⁶ Taş kırıcıların 76 günde 253 kuruş (30.400 akçe) alacakları tahakkuk etmiş, bunun 200 kuruşu İstanbul'da peşin verilmişti. Kalan 53 kuruşun (8.533 akçe) ise İstanbul Duhan Gümrüğü akçesinden verilmesi emredilmiştir. Burada bir kuruşun 160 akçeden hesap edildiği görülmektedir (BOA. AE.SMST-II. 6990).

Açu Kalesi'nde Su Kapısı'ndan Yeniçeri Tabyası'na ve oradan Garb Kapısı'na kadar 600 zira uzunluğundaki bölümde çit yapılmıştı. Söz konusu çitler deniz ve nehir suyuna engel olmakla birlikte buraya doldurulan toprakların temelinde yeterli miktarda kereste bulunmamaktaydı. Bunun sonucunda temelde bulunan topraklar suyun etkisiyle zayı olduğundan keresteden yeniden hendek yapılması icap etmişti. Bunun için 10 zira boyunda 1.720 kereste tedarik ve hendeğin yapımı için 50 akçe yevmiye ile 300 neccar ve 30 akçe yevmiye ile 600 ırgat istihdam edilmişti (BOA. MAD 4355: 376). Kalenin boyunun da bir miktar kısa olması sebebiyle bu 1,5 zira kadar uzatılmıştı. Bunun için 10 zira boyunda 1.800 kereste tedariki ile birlikte günlük 50 akçe yevmiye ile 500 neccar ve günlük 30 akçe yevmiye ile 1.000 ırgat çalıştırılmıştı (BOA. MAD 4355: 377).

Kalede gözden geçirilmesi gereken diğer bir yer tüfekçi mazgalları ve çarh-ı feleklerdi. Kalede olan tüfekçi mazgallarının etrafına bundan önce toprak koyulmamış, çarh-ı felekleri üzerine de gereken üçer kat kereste kifayet etmemekteydi. Bunun için üçer kat kereste, iki zira toprak ile birlikte iç yüzüne de çit ve 1.300 zira mazgalları yanında çarh-ı felekelerin üzerine çit yapılması gerekmişti. Bunun için 300 balvan-ı kebir, 100 araba kazıkla birlikte çit tedarik edilmişti. Bunları yapmak için de 100 neccar ve 200 ırgat istihdam edilmişti (BOA. MAD 4355: 377)⁷.

Açu Kalesi içinde ilk etapta hususi bir cephane binası yapılmamıştı. Bundan dolayı öncelikle barut ve mühimmatın korunması için yeniden kârgir bir cephane binası yapılması gerekiyordu. Bunun için duvar inşaatına 3.500 çeki taş, 700 kantar kireç ve bunları taşımak için de 39 tonbaz gerekiyordu. Taş ve kireç nakil ücreti 46.800 akçeydi. Kireç ile karıştırmak için 200 çırnık kum, ızgara üzerine 300 balvan ve kale içine de 13.260 zira toprak nakledilmişti. Cephane yapımı için de günlük 50 akçeden 300 neccar ve günlük 30 akçeden 600 ırgat istihdam edilmişti (BOA. MAD 2541: 11; MAD 4355: 377).

Yine kale içinde mühimmatı saklamak için ayrı bir mahzen ihtiyacı olup, bunun için öncelikle 10 zira boyunda 500 kereste tedarik edilmişti. Duvarları için 15.000 kerpiç, cephane ve tophane için ayrıca 15.000 kiremit ve 3.500 çam tahtası ihtiyacı bulunmaktaydı. Mahzen yapımı için günlüğü 50 akçeden 100 neccar ve günlüğü 30 akçeden 200 ırgat istihdam edilmişti (BOA. MAD 2541: 13; MAD 4355: 377).

Kale içinde at ve davarların barınabileceği bir yer olmadığından muhafız sınıfındaki süvariler iki saat kadar uzakta bulunmaktaydı. Bunun için kalenin batı tarafında, toprak altında su girmeyecek kadar bir varoş yapılması gerekiyordu. Varoşun ölçüsü 3.000 zira kadar olup, içine toprak doldurulacaktı. Bağlama ve kazıklık için 1.000 şaranpoluk kereste, 150 araba çitle birlikte kazık ihtiyacı bulunmaktaydı. Söz konusu varoşun yapımı için günlüğü 50 akçeden 350 neccar ve günlüğü 30 akçeden 700 ırgat istihdam edilmişti (BOA. MAD 2541: 13; MAD 4355: 377).

İşçi	Nefer	Yevmiye	Toplam Ücret
Neccar	3.650	50	182.500 akçe
Irgat	6.900	30	215.000 akçe
Taş kırıcı	10	40	40.000 akçe
Toplam	10.860		437.500 akçe

Tablo 4: Kale tamirâtı için işçilik ücretleri
(BOA. MAD 2541: 13; D.BKL.d. 32267: 4)

⁷ Çarh-ı felek; kale muhasaralarında kullanılan çam ağacından yapılan ve kale içindikilerin attığı o zamanki top tanelerine mukavemet edebilen bir cins seyyar siperdir (Ünal 2011: 161).

Malzeme	Miktar	Birim Fiyat	Toplam Fiyat
Balvan-ı kebir	600 adet		
Şaranpoluk kereste	6.620 adet		
Kum kayık	1.200 adet	40 akçe	48.000 akçe
Toprak	16.260 zira	30 akçe	487.800 akçe
Tonbaz	176 adet	10 kuruş	258.000 akçe
Çit ve kazık	100 araba	120 akçe	30.000 akçe
Kerpiç	15.000 adet	600 akçe	9.000 akçe
Kiremit	15.000 adet	480 akçe	7.200 akçe
Çam tahtası	3.500 adet	10 akçe	35.000 akçe
Kereste nakli	72 tonbaz	30 kuruş	259.000 akçe
Toplam			1.134.000 akçe

Tablo 5: Açu Kalesi tamirâtı için tedarik edilecek malzeme miktarı ve ücretleri

(BOA. MAD 2541: 13-14; D.BKL.d. 32267: 4)

Açu Kalesi'nin 1706 yılında yapılan tamirat masrafı 10.937,5 kuruştur (1.312.500 akçe). Kızıltaş'tan Açu Kalesi'ne tonbaz başına 30 kuruştan 72 tonbazla kereste nakledilmiş ve bunlar için nakliye ücreti olarak 259.000 akçe ödenmişti. Ayrıca Çerkesya bölgesinden kereste nakli için Nureddin Sultan'a 120.000 akçe gönderilmişti. Böylelikle Açu Kalesi'nin tamir masrafı 14.097,5 kuruşa (1.691.700 akçe) kadar yükselmmişti (BOA. MAD 2541: 14; D.BKL.d. 32267: 4).

3.4. 1708-1710 Yıllarında Yapılan Tamirat Faaliyetleri

Açu Kalesi'nin 1706 yılı tamirâtı yapıldıktan birkaç yıl sonra bazı mahalleri yine yıkılmıştı. Bunun için 1708 yılında Açu Kalesi Muhafızı Hasan Paşa yeni bir keşif defteri hazırlamıştı. Söz konusu keşif defterine göre kalenin tamiri için ihtiyaç duyulan 40 kantar çivi, 15 destere, 25 balta, 25 kebir burgu, 40 organ ile birlikte 5 neccar ve neccar kalfasının İstanbul'dan gemilerle önce Yenikale'ye, oradan da Açu kalesine gönderilmişti (BOA. MAD 7551: 302). Yine Temrek Kalesi tamiri için 16.302 kereste kesilip nakl olunmuştu. Açu Kalesi'nin yıkık yerlerinin tamirâtı için gerekli 1.400 kerestenin bunlardan alınarak nakledilmesi ve Hasan Paşa'ya teslimi istenmişti (BOA. MAD 7551: 303).

Çok geçmeden 1710 yılında da yeni bir bakım ve onarım faaliyeti için muhtelif yerlerden malzeme tedariki yapılmıştı. Bu malzemelerin çoğunluğu tersane ve cephaneden temin edilirken, bunlar için de Cebecibaşı Yusuf görevlendirilmişti. Aşağıdaki tabloda görüldüğü üzere halat, zift, donyağı ve kömür tersaneden, çivi ve ham demir ise cephanede olan mevcuttan, diğerleri ise cebecibaşı tarafından esnaftan 509 kuruş 30 akçeye satın alınmıştı.

Malzeme	Miktar	Tedarik Yeri
Halat-ı yoma ve isparçına	30 kantar	Tersane
Zift	40 kantar	Tersane
Don yağı	10 kantar	Tersane
Demir kömürü	400 çuval	Tersane
Muhtelif çivi	30 kantar	Cephane
Yularlı keser	200 adet	Cephane
El keseri	100 adet	Cephane

Destere	100 adet	Cephane
Bıçkı	50 adet	Cephane
Çeşitli burgu	300 adet	Cephane
Macari balta	30 adet	Cephane
Balyoz	40 adet	Cephane
Küskü	30 adet	Cephane
Ham demir	30 kantar	Cephane
Yeni torba	2.500 adet	Cephane
İki kalfa ile usta	100 nefer	Mimar Ağa

Tablo 6: Karadeniz'de Açu Kalesi tamirine iktiza eden mühimmat

(BOA. C.AS. 4302)

Açu, Temrek ve Taman kalelerinin tamirinde kullanılmak üzere kireç tedarik edilmesi gerekmekteydi. Sudak'ta daha önce benzer işlemler için kullanılan 8 kireç kuyusu bulunmaktaydı. Ancak bunların kale tamirleri için gerekli kirecin tedarikine kifayet etmeyeceği bildirilmişti (BOA. MAD 9899: 470, 472-473). Çözüm olarak Sudak'ta Murtaza tarafından 20.000 kantar kireç hazırlanması, bu amaçla her biri 1.000 kantardan 20 kuyu açılmasına karar verilmişti. Bunun için amele, araba ve odun yine bu bölgeden temin edilecek olup, kireçler Mayıs ayı başına kadar hazırlanmış olacaktı. Söz konusu kuyulardan Açu Kalesi'nin ihtiyacı kadar kireç gönderilecekti (BOA. C.AS. 25973).

4. Açu Kalesi'ne Asker ve Mühimmat Sevkiyatı

Azak Kalesi'nin elden çıkması ile birlikte Karadeniz'de muhtemel bir Rus tehdidine karşı Osmanlı yönetimi mevcut kalelerin tahkimi yanında yenilerini de inşa etmiştir. Bu kalelerden biri 1697 yılında 40 gün gibi kısa sürede yapılan Açu Kalesi'ydi (Uzunçarşılı 1988b: IV/I, 2). Açu Kalesi'nin bir savunma hattı olarak yapılmasından sonra buraya bir de sancak statüsü verilmişti. Açu'ya sancak statüsü verilmesi buranın etrafının tamamen boş bir arazi olmasından kalenin yapılması ile birlikte yeni sakinlerin oluşmaya başlaması sebebiyledir. Nitekim buraya Eşterekoğlu taifesi gelip ikamet etmeye ve ziraatla uğraşmaya başlamışlardı. Bunların vergileri de ancak sancak mutasarrıflarına verilmesi gerekmekteydi (MHM.d. 114: 162; Kırcı 2015: 360-361)⁸.

Osmanlı hudut kalelerinde idari ve askerî fonksiyonları bakımından muhtelif görevliler bulunmaktaydı. Bunların bir kısmı kaledeki idari hizmetlerin yürütülmesinden sorumlu iken diğer bir kısmı savunma faaliyetlerini icra eden askerlerden oluşmaktadır. Kalelerde askerinin komutanı ve her türlü işin sorumlusu olarak dizdar, bunun yardımcısı konumunda ise kethüda bulunmaktadır. Bunların dışında kale erleri veya muhafızları olarak yeniçeri, topçu, top arabacıları, cebeci, fâris, çavuşlar, azep, müstahfız, martolos, sekban, gönüllü, müteferrika, mütekait, tüfekçi, müselleme gibi bir kısmı kapıkulu bir kısmı yerlilerden oluşan askerler mevcuttu. Bunun dışında daha çok idari amaçlı olarak da lağımçı, humbaracı, neccar, taşçı, ambarcı, bevvap, hafız, imam, hatip ve müezzin gibi görevliler bulunmaktaydı (Uzunçarşılı 1988c: I/3-4; Batmaz 1989: 51-62; Stein 2007: 57-95; Kılıç 2013: 95-117; Nicolle 2019: 32-39)⁹.

⁸ Nitekim 1700-1718 yılları arasında Kefe eyaletine bağlı 6 sancak vardı. Bunlar: Paşa Sancağı, Akkerman, Bender, Kal'a-i Açu, Zane ve Kılburun'dur (Kılıç 1997: 50-51).

⁹ Yerli/yerli kulu genellikle stratejik öneme sahip kalelerde istihdam edilmek için mahallinden tedarik edilen askerlerdir. Osmanlı askerî sisteminin ihtiyacı cevap veremez duruma gelmesiyle taşra şehir ve kasaba halkından toplanan gönüllü güçlerdir. Ayrıca yeniçeri olarak taşrada görev yapan askerlerin daimi olarak buralara yerleşmeleri ve çocuklarının da aynı unvanı almaları ile meydana gelen askerî zümrelerdir (Özcan 2013: 43/484).

Açu Kalesi yapıldıktan sonra bölgenin güvenliğini temin amacıyla buraya çok miktarda asker ve mühimmat sevkiyatı yapılmıştır. Bu amaçla kale muhafazasında görev yapmak üzere üç tam donanımlı yeniçeri kışlası yapılmış ve başlarına da güvenilir, yetenekli bir ağa tayin edilmiştir. Yine kaleye sevk edilen muhafız birliklerinin nizamlarının temin edilmesi konusunda gerekli hatırlatmalar da yapılmıştı (MHM.d. 110: 60). İlk etapta Açu Kalesi güvenliği için sekbanbaşı olup Kırım, Kerç taraflarının da muhafızlığını yapmakta olan Trabzon Valisi Bağdatlı Kara Mehmed Paşa tayin olunmuştu. Yine kalyonlarda bulunan 40 kadar büyük ve küçük top alınarak kale içine yerleştirilmişti (Nusretnâme 2018: 367-368). Söz konusu kaleye inşaatın başladığı günlerden itibaren asker sevkiyatı da başlamıştı. Nitekim 20 Mayıs 1697 tarihinde Kerç ve Taman'dan 700 yeniçeri Açu Kalesi'ne gönderilmiş, bunların eşyalarını taşımak için de 30 öküz arabası tahsis edilmişti (MAD 3462: 379). Bununla iktifa edilmeyip öncelikle Anadolu'dan yeni muhafız birliklerin tedarik edilmesi kararlaştırılmıştı. Bunun için ilk önce Erzurum ve Canik'ten "*tashîh be-dergâh*" usulü ile 480 nefer serdengeçti yazılıp Kerç'te olan Serasker Ali Paşa'nın da görüşleri doğrultusunda kale muhafız birliği olarak gönderilmesi ferman olunmuştu (MHM.d. 110: 6). Bundan kısa zaman sonra daha önce gönderilen 480 nefer serdengeçtinin kifayet etmediği anlaşılınca Erzurum Valisi Abdülbaki Paşa tarafından yazılan 415 neferin daha Açu Kalesi'ne gönderilmesi istenmişti (MHM.d. 110: 42). Kale yapıldıktan kısa süre sonra muhafız olarak yerleştirilen birliklerin yetmemesi durumunda Trabzon, Erzurum ve Canik taraflarından yeni askerler yazılıp takviye edilebileceği, mevcut askerin de maaşlarının ödenebilmesi amacıyla yoklama yapılarak defterlerin İstanbul'a ulaştırılması emredilmişti (MHM.d. 110: 105). Bu arada Açu Kalesi muhafızlığına Saruhan Sancağı Mutasarrıfı Rodoslu Ali Paşa tayin edilmişti. Bununla birlikte Açu Kalesi yeni kuvvetlerle takviye edilmişti. Bunun için Erzincan Alaybeyi İbrahim, Kemah Alaybeyi Ebûbekir ve Trabzon Alaybeyi Ahmed'in sancaklarının 5.000'den yukarı olan züama ve tımar erbabı ile birlikte hareket ederek Açu Kalesi muhafazasına gitmeleri emredilmişti. Söz konusu kaleye gelen muhafız birliklerinin görev yerleri ile ilgili dağıtım işlemlerini Rodoslu Ali Paşa'nın yapması uygun görülmüştü (MHM.d. 110: 102). Ancak 17 Eylül 1697 (1 Rebülevvel 1109) tarihinde Erzincan, Kemah ve Trabzon'dan giden züama ve tımar erbabı dışında kalan Açu Kalesi'ndeki muhafız birliklerinin görev yerlerine dönmelerine izin verilmişti (MHM.d. 110: 110). Yine 1698 yılı başlarında Orta Çavuş Ebubekir tarafından Erzurum Gümrüğü'nden maaş alan emekli cebeci ve topçulardan gücü, kuvveti yerinde olanlardan üç aylık ücreti peşin verilerek her 100 neferine bir ağa tayin edilmiş ve Kasım ayı başına dek görev yapmak üzere Açu Kalesi'ne gönderilmişti (MHM.d. 110: 234). Bu sıralarda Temrek Kalesi'nde görev yapmakta olan Hasan Paşa, Açu Kalesi muhafızlığına tayin olunmuştur (Ekim 1698) (MHM.d. 110: 488).

Açu Kalesi ikmal edildikten sonra buraya muhafız birliği olarak 964 yerli nefer yerleştirilmişti. Söz konusu neferlerin 7 aylık yani 20 Temmuz 1697-11 Şubat 1698 (1 Muharrem 1109-30 Receb 1109) tarihleri arasındaki mevacipleri olan 13.484,5 kuruş nakit olarak İstanbul'dan gönderilmişti. Ancak bu meblağ Açu Kalesi muhafızlarına değil de Kerman ve Togan kaleleri muhasarasında iken yaralanan askere "*ber-vech-i inam*" (bahşiş) olarak gönderildiği müfredat defterinden anlaşılmaktadır. Bunun üzerine Kerç ve Taman taraflarında muhafız olan Vezir Ali Paşa'ya ferman gönderilerek söz konusu meblağın Açu Kalesi muhafızlarının 7 aylık mevacibleri olduğu, bundan dolayı da bu miktarın ulaştığı andan itibaren burada bulunan neferlere dağıtılarak mühürlü vesikalarının İstanbul'a gönderilmesi konusunda ikazda bulunulmuştu (MAD 3473: 178; C.AS. 16262: 2).

Osmanlı Devleti merkez ve taşradaki kalelerde bulunan askerin sayısını öğrenip buna göre maaş ödemek amacıyla zaman zaman yoklamalar yaptırmaktaydı. Ölüm, azil, nakil, firar gibi sebeplerle eksilen askerlerin yevmiyeleri düşülerek hesap yapılır, hazırlanan yoklama defterleri İstanbul'da tasdik edilirdi. Söz konusu defterlerin bir nüshası ilgili mahalde, bir nüshası İstanbul'da, bir nüshası da maaşların ödendiği hazinede bulunur, bu defterler esas alınarak maaş gönderilirdi (Kılıç 2013: 89-90). Nitekim Açu Kalesi'ne Vezir Ali Paşa tarafından yerleştirilen 964 yerli neferin kısa zaman sonra sayısının hızla azaldığı yapılan yoklamalardan anlaşılmıştı. Kalenin yapılmasından yaklaşık altı ay sonra 7 Ocak 1698 (24 Cemâziyelâhir 1109) tarihinde kethüdaların hazırladığı rapora göre kalede 700 yerli asker kalmıştı. Bunların ulufeleri olan 10'ar kuruş ve bir yıllık istihkakları olarak da 12'şer kile zahireleri kendilerine verilmişti (C.AS. 16262: 1). Bundan 5 ay sonra 1 Mayıs 1698 (20 Cemâziyelâhir 1109) tarihinde Serasker Ali Paşa tarafından 7 aylık mevaciplerinin verilmesi amacıyla yapılan yoklama sonucunda kalede bulunan yerli neferlerin sayısı her iki paşadan alınan bilgiler doğrultusunda 200-300'e kadar düşmüştü. Bunun için Kırım Hanı ile müzakere edilerek kaledeki yerli nefer sayısının asgari 400'e çıkarılması konusunda çalışma yapılması gündeme gelmişti. Yine kalede mevcut yerli neferlerin 5 aylık mevaciplerinin de nakit olarak teslim edilmesi istenmişti. Bu defa kalede 5 ay süreyle (1 Şaban-30 Zilhicce 1109/12 Şubat-9 Temmuz 1698) görev yapacak 400 yerli neferin mevacipleri olan 4.133 kuruş (490.478 akçe) gönderilmişti (MAD 3473: 476; C.AS. 16262: 2). Söz konusu 400 neferin 10 Temmuz 1698-28 Haziran 1699 arasındaki bir senelik mevaciibi olan 13.271 kuruş (1.592.528 akçe) Kili ve Akkerman gebran cizyesinden karşılanacaktı (AE.SMST-II. 11895: 1).

Aşağıda Açu Kalesi'nin yapıldığı tarih ile yaklaşık 10 ay sonra yapılan yoklama sonucu yerli neferlerin sınıf ve sayıları verilmektedir. Söz konusu yoklama Vezir Abdülbaki Paşa tarafından yaptırılmıştı. Yapılan yoklama sonucu bunların önemli bir kısmının firar ettiği anlaşılmıştı. Kale muhafızlığı için 964 yerli neferden 600 neferi süvari yazılmıştı. Ancak kalede süvari için yer olmadığından yeniden yazılacak yerli neferlerin piyade olarak yazılması istenmişti. Yani bu defa 600 nefer yerli piyade yazılacak olup, kalede kalan 250 nefer süvari ile birlikte 964 nefere ikmal edilecekti (AE. SMST-II. 13896).

Görevli	Nefer (16 Z.1108/06.07.1697)	Nefer (18 L.1109/29.04.1698)
Müstahfızan	150	50
Azeban	150	60
Fârisan-ı evvel	200	100
Fârisan-ı sâni	200	80
Fârisan-ı sâlis	200	70
Topçıyan-ı yerliyan	40	20
Cebeciyan-ı yerliyan	20	16
Hademe-i cami-i şerîf	4	4
Toplam	964	400

Tablo 7: Açu Kalesi yerli neferlerinin mevcutları (BOA. AE-SMST-II. 13896)

Açu Kalesi için 400 nefer yazıldığı halde ihtiyaca cevap vermediğinden bir miktar daha yerli piyade tedariki gerekmişti. Bu kapsamda yeniden yazılan yerli piyade neferleri ise Temrek, Taman ve Nogay taraflarından yazılmıştı. Kale Muhafızı Hasan Paşa'nın defterinde yer alan sayı esas alındığında 347 neferin yeniden yazıldığı görülmektedir (BOA. MAD 9885: 133; AE. SMST-II. 482). Yine aynı tarihte kale yerli neferlerinin 7 ağası

ve bunların 240 akçe yevmiyeleri vardı. Söz konusu ağalar ise; Ağa-i Müstahfızan, Ağa-i Azeban, Ağa-i Fârisan-ı Evvel, Ağa-i Fârisan-ı Sani, Ağa-i Fârisan-ı Salis, sertopi ve sercebeciydi (BOA. AE.SMST-II. 485).

Kale muhafızlarının mevcutları sık sık azalmakta, bu durum ise güvenlik için ciddi tehdit oluşturmaktaydı. Bu durum Ribat, Taman ve Açu kalelerinde çok bariz bir şekilde yaşanmıştı. Kırım Hanı Devlet Giray söz konusu kalelerde muhafızların belirlenen sayının çok altına düştüğünü bildirmişti. Bunun üzerine yukarıda zikredilen kalelerde yoklama yapılarak, mevcutların yazılması, firar edenlerin isimlerinin bildirilmesi, Ribat, Taman ve Açu kalelerinde mevcut muhafız gücün tekrar 3.000 nefere kadar çıkarılarak Kırım Hanı tarafından yeniden dağılım yapılması istenmişti (BOA. MHM.d. 110: 647). Zira Rusya'nın Azak Kalesi'ni alması bu bölgede Osmanlı gücünü zaafa uğrattığı bilinen bir durumdu. Bununla birlikte Osmanlı'nın askerî gücünü batı cephelerinde yoğunlaştırmasından dolayı bu bölgeyi nizam verilmesi işi Kırım Hanı Devlet Giray Han'a tevdi edilmişti. Bu husus hem Kefe Beylerbeyi Murtaza Paşa'ya hem de Açu Sancakbeyi Ahmed'e bildirilmişti (BOA. MHM.d. 111: 170).

Kaledeki yerli nefer sayısı yıllar içinde farklılık göstermektedir. Kaleye her ne kadar 964 yerli nefer tayin olunmuş ise de bu sayının hiçbir zaman gerçekte olmadığı aşikardır. Bunun engellenmesi adına sık sık yeninden yapılan yazımlarla güvenlik zaafiyetine mani olunmaya çalışılmıştı. 1700 yılı sonlarına doğru kalede oluşan yerli piyade ve süvari ihtiyacını gidermek amacıyla 100 nefer süvarinin yeniden yazımı istenmiş, söz konusu süvarilerin yarar, genç ve yiğit olması, çocuk, hasta ve özürlü olmamasına dikkat edilmesi tembih edilmişti (BOA. MAD 3134: 236). Bu arada kalede hem güvenlik hem de mevacic ödemeleri için yoklama yapılarak mevcut ve na-mevcutların durum tespiti yapıp İstanbul'a gönderilmesi emredilmişti (BOA. MAD 3134: 403). Tabii burada sadece yerli neferler değil kapıkulu askerlerinden yeniçeriler, cebeciler, topçular ve arabacıların da yoklaması yapılmaktaydı. Zira ismen olup, cismen olmayanlar için hazineден mevacic gönderilmesi gereksizdi. Hem de mahlulat defterlerinde devlet boş kadroları tespit ederek yeni yazım veya ilave askerî güç göndermesi gerekebilirdi (BOA. MAD 3134: 439-440). 1701 yılında yapılan yoklamalarda Açu Kalesi'nde 747 yerli nefer olduğu tespit edilmişti (BOA. MAD 3134: 276). Kaledeki 747 neferin 1700 yılı mevacipleri için 14.000 kuruş (1.680.000 akçe) gönderilmişti. Yine de bu mevacic verilmeden önce mevcut olmayanların mutlaka tespitinin yapıp yerine yenilerinin yazılması ve bunlara da görev yaptığı kadar ücret ödenmesi hususunda tembihat yapılmıştı (BOA. MAD 9889: 225-226). Yerli nefer sayısı 1707 yılında 512 idi. Bunun 270'i piyade ve 242'si süvari idi. Ancak yapılan yoklamaya göre mevcudu ise 490 olup, bunun 1706 yılına ait mevacipleri ise 11.566,6 kuruştı (1.388.000 akçe) (BOA. AE.SMST-II. 20284), 1708 yılında kaledeki yerli muhafız sayısı 221 nefere kadar düşmüştü (BOA. MAD 2463: 75).

Bütün kalelerde yerli neferlerin yanında kapıkulu askerleri de mevcuttu. Kalelerde muhafız olarak görev yapan yeniçerilerinin sayısı sınırlara yakın veya uzak olması, stratejik durumu, savaş ve barış durumuna göre değişiklik gösterebilmekteydi. Özellikle Avusturya, Lehistan, Rusya ve İran sınırına yakın kalelerde yeniçeri sayısı yüksekti. Kalelerde görev yapan kapıkulu yeniçerilerini diğer yerli kulu yeniçerileriyle yamaklardan ayırmak için "odalı yeniçeri" adı verilmişti (Uzunçarşılı 1988c: 328-330). Nitekim 13 Mart 1698 tarihinde Açu Kalesi'nde 795 nefer yeniçeri mevcut olup, bunlara verilecek 6 aylık et ücretinin 197.000 akçe ve buğday ücretinin ise 95.400 akçe olduğu görülmektedir (İE.AS. 3747: 9). Bundan hemen sonra Babadağı, Özi, Kefe, Kılburun, Or, Taman, Temrek, Açu kaleleri muhafızlarına gönderilen hükümde "odalı ve yamakan yeniçeri" askerlerinin yoklama yapılarak defterlerinin İstanbul'a gönderilmesi istenmişti (BOA. MHM.d. 111:

183, 472). Açu Kalesi'ndeki kapıkulu askerlerinden yeniçerilerin kesin sayısı bilinmemekle birlikte bazı hükümler ve yoklama defterlerinden yola çıkarak bazı bilgiler elde etmek mümkündür. Buna göre 22 Aralık 1699 tarihinden itibaren kalede mevcut 646 nefer kapıkulu yeniçerilerinin bir yıllık barani çukaları ücreti 155.040 akçe olup, bu meblağ da Niğbolu kazalarının yahudi ve kefere taifesinin cizyelerinden karşılanacaktı (BOA. AE.SMST-II: 1068). Yine 1700 yılı başlarında kale muhafızı Deveci Ramaza'a gönderilen bir hükümde yeniçeri odalarından 25. bölüğün çorbacısı, odabaşısı ve ortası bayrağının bütün neferleriyle birlikte birlikte Açu Kalesi muhafazasına tayin olundukları ve 13. bölükte olan Hüseyin Çavuş'un da mübaşir olarak görevlendirildiği belirtilmektedir (MHM.d. 111: 246). Ancak 1702 yılında söz konusu 25. bölük çorbacısı, odabaşı, ortası ile bütün neferlerinin İstanbul'a dönmeleri emredilmişti (BOA. MHM.d. 112: 308). Bunların yerine ise Or Kalesi muhafazasında olan 23. bölük sekbanları almıştı (BOA. MHM.d. 112: 309). Daha sonra da kale muhafızı Hasan'dan yeniçerilerin yoklama yapılarak defterlerini İstanbul'a göndermesi istenmişti (BOA. MHM.d. 114: 159). 1704 yılında Sekbanbaşı Hasan tarafından Trabzon ve Rize'de olan kapıkulu yeniçerilerinden ve yeniden tahrir edilerek ocağa alınan 2.000 nefer Kefe, Or, Taman, Açu, Taman ve Temrek kalelerine gönderilmişti (Kırca 2015: 483-494). 1705 yılında ise kalede bulunan kapıkulu yeniçerileri sayısı 466 nefer iken (BOA. MAD 3143: 19) 1706 yılında bu sayının 347'ye indiği görülmektedir (BOA. AE.SAMD-III. 14254). Açu Kalesi'nde kapıkulu askerlerinden 100 nefer topçu ve 22 nefer top arabacıları olduğu anlaşılmaktadır (BOA. MHM.d. 111: 179). Bunların mevacipleri ise hazine-i amireden ödenmekteydi (BOA. AE.SAMD-III. 1975, 11339). Kalede bulunan diğer bir kapıkulu askerleri ise cebeci olup 25 Mayıs 1698 itibariyle 169 neferdi. Bunların bir yıllık ekmek ve et tayinatı ise Özi'de olan Nüzül Emîni Kapıcıbaşı Hüseyin Ağa tarafından karşılanıyordu (BOA. İE.AS. 3361).

Açu Kalesi'nin güvenliğini sağlamak üzere yerli neferler ve kapı kulları dışında muhtelif gemiler de gönderilmişti. Bundan önce Kerç ve Taman boğazlarının güvenliğini sağlamakla görevli Derviş Ağa-zâde Mehmed Paşa ve Maryul-zâde Mehmed Paşa'nın talepleri üzerine 4 kalyon, 6 çekdiri ve 5 firkate gönderilmesi konusunda Kaptan Paşa'ya ve Tersane Eminine hüküm gönderilmişti (BOA. MAD 3473: 225-226; İE.BH. 851). Yine 1697 yılında bunlardan başka Kerç ve Taman boğazlarına 30 neferli 30 işkampaviya gönderilmesi ve bunların her birinde 6'şar saçma top ve demir toplar olması emredilmişti (BOA. D.BŞM.TRE.d. 4595: 5; İE.BH. 851). Söz konusu işkampaviyalardan 15'i Kerç ve Taman boğazı tarafına gönderilmiş olup, bunlardan 7'si Açu Boğazı'na gönderilerek yeni yapılan kalenin yaz-kış güvenliğini sağlayacak, gerekli mühimmat da tedarik edilecekti. Kalan 8 işkampaviyanın ise Kefe'de kalması uygun görülmüştü (BOA. MAD 3473: 226; D.BŞM.TRE.d. 4595: 7). Söz konusu işkampaviyalar dışında 11 İngiliz topu ve 10 saçma top da Açu Kalesi'ne yerleştirilmişti (BOA. MAD 3473: 305-306). Ancak buradaki kundaklar kalyonlar için yapılmış olmasından dolayı kullanılamamıştı. Bu sebeple Açu Kalesi Muhafızı Hasan Paşa bu kundakları İngiliz toplarına uygun bir şekilde tamir ve tanzim edecekti (BOA. MAD 9881: 110). Bunları müteakiben Kerç ve Taman taraflarında mevcut kalelerin cephanelerine kafi miktarda mühimmat tedarik edilmesi istenmişti. Bunlar ise Cebehâne-i Âmire'den gönderilecek olup, eğer talep edilen mühimmat burada yok ise satın alınması hususunda Âsitane Kaymakamı ve cebecibaşıya ferman gönderilmişti. Bu kalelerin cephanelerine mühimmat tedarik ve ikmal işlemleri için Kethüdâ Derviş Ali görevlendirilmişti (BOA. MAD 3473: 95). Kerç cephanesinde bulunan 4 tunç topun da yuvarlak vesair mühimmatı ile birlikte Açu Kalesi'ne nakledilmesi istenmişti (BOA. MAD 9881: 310).

Ancak bütün bunlar yapılırken gönderilen mühimmatın zaman zaman yerine ulaşmadığı belgelerle sabittir. Bunun için daha önce gönderilen nefer ve mühimmatın yerine ulaşıp ulaşmadığının, ulaşmayanların ise kim vasıtası ile gönderildiği ve hâlihazırda hangi mahalde bulunduğu tespiti için cebecibaşından rapor istenmişti (BOA. MAD 3134: 440). Bununla yetinilmemiş ayrıca kalede olan tunç, demir, havan toplarının mevcutları, bunların yuvarlak ve dânelerinin miktarı, ölçüleri, kullanıma uygunlukları, bakım ve onarıma ihtiyacı olanların tespitinin de mübaşirler vasıtasıyla yapılarak İstanbul'a bildirilmesi emredilmişti (BOA. MAD 9889: 249-250).

Sonuç

Osmanlı Devleti XVII. yüzyılın son çeyreğinde batı cephesinde mücadelesini sürdürürken kuzeyden Rusya'nın güneye doğru inme ve yayılma politikası sonucu giriştiği faaliyetler kendini hissettirmeye başlamıştı. Osmanlı, Azak Kalesi'ni Rusya'ya terk etmek zorunda kaldığında bir anda kendini birkaç asır sürecek çetin bir rakiple karşı karşıya bulmuştu. Azak Denizi'nde başlayıp, sonra Karadeniz, Balkanlar ve Kafkasya'da devam eden hakimiyet mücadelesi Osmanlı'nın sürekli aleyhinde gelişmişti.

Osmanlı, Azak Kalesi'nin elden çıkması ile birlikte Rusya'nın öncelikle Karadeniz'e ulaşmasını engellemek için Kerç Boğazı'nı tahkim etmiş, Kefe ve Taman yarımadalarında olan kalelerin bakım ve onarımını yapmıştır. Ancak sadece bu kalelerin bakım ve onarımı ile Karadeniz'in güvenliğini sağlamak veya Rusya'nın geçişini engellemek mümkün değildi. Azak Denizi'nden Karadeniz'e geçiş yapılabilecek çok önemli iki güzergah bulunmaktaydı. Bunlardan biri Kerç Boğazı diğeri ise Kuban Nehri idi. Rusların çete kayıkları ile Kuban Nehri üzerinden geçişini de mani olmak için acil olarak yeni bir kale yapma zarureti vardı. Osmanlı yönetimi öncelikle Kuban Nehri'nin kollarından birinin Azak Denizi'ne döküldüğü "Şah Adası" denilen yere kısa sürede bir kale yapmış ve buna Açu Kalesi adı verilmişti. Bundan bir müddet sonra da Kerç Boğazı'nın tahkimatı amacıyla önce Kefe Yarımadası tarafında Yenikale yapılırken, Taman Yarımadası tarafında ise daha önce mevcut olup hâlihazırda yıkık vaziyette olan Temrek Kalesi sağlam bir şekilde yeniden yapılmıştır.

Açu Kalesi'nin yapılması ile Rusların Kuban Nehri üzerinden Taman Yarımadası'na ve oradan Karadeniz'e geçişlerinin yolu kapatılmıştı. Böylelikle hem Kerç Boğazı hem de Kuban Nehri güvenlik açısından artık Osmanlı Devleti denetimi altında idi. Taman Yarımadası'nda da asayiş sağlanmış idi. Bunun sonucundadır ki Rusya'nın uzun süre Karadeniz'e inme teşebbüsünün olmadığı görülecektir. Bu bölgeden Karadeniz'e inemeyeceğini anlayan Rusya bir müddet kuzeye Baltık taraflarına yönelmiştir. Böylelikle Karadeniz'de yapılan tahkimatın hedefine ulaşmış, uzun müddet sukûnet ve emniyet sağlanmıştır.

Kerç Boğazı etrafına yapılan kalelerle Rusya'yı Azak Denizi'nde hapsederek Karadeniz'e geçişlerine mani olunmuştur ancak bunun kolay olmadığı da aşikardır. Zira yapılan kalelerin bakım ve onarım maliyetleri ve kalelerde istihdam edilen askerin iase ihtiyaçlarının karşılanması hakikaten zorlu bir faaliyet olarak karşımıza çıkmaktadır. Açu Kalesi'nin bulunduğu konumun nehirle denizin birleştiği noktada olması, zeminin toprak, balçık ve hatta bataklık olması buraya taştan modern bir bina yapma imkanı vermemiştir. Bunun sonucunda buraya kalas, toprak ve çitlerden müteşekkil palanka tarzı bir kale inşa edilmiştir. Bunlar da hem nehir sularının hem deniz dalgalarının etkisi ile kolayca yıpranmaktaydı. Bu durum her birkaç yılda bir kalenin baştan sona elden geçirilmesi ihtiyacını ortaya çıkarıyordu. Nitekim çalışmada ele aldığımız Açu Kalesi 1697-1711 yılları arasında defalarca tamirat geçirmiştir. Kalenin bulunduğu mahalde gerekli malzeme olmadığı için de ihtiyaçlar bazen yüzlerce kilometre ötelere nakledilmekteydi.

Malzemeler kimi zaman Kefe, kimi zaman Taman Yarımadası'nın uzak noktalarından getirildiği gibi bazen bunlar da yetmeyerek Sinop, Samsun taraflarından temin yoluna gidildiği görülmektedir. Sadece malzeme değil insan gücü temininin de zor bir süreç olduğu görülmektedir. Kale bakımı için işgücünün çoğunluğunun mahallinden veya Kefe'den temin edilirken özellikle kalifiye işçilerin İstanbul ve Eflak taraflarından tedariki söz konusu olmuştur.

Açu Kalesi yapıldıktan sonra hem kapıkulu hem de yerli askerlerin burada muhafız gücü olarak bulundurulduğu görülmektedir. Ancak kalede belirli bir sayıda muhafız gücünü sürekli bulundurmaya da mümkün olmamıştır. Kalede bulunan askerlerin türlü sebeplerle eksildiği bunun da güvenlik zaafiyetine sebep olduğu aşikardır. Bu durumu yoklama defterlerinden görebilmekteyiz. Bunu önlemek için de yapılan yoklama sonucu eksilen muhafız güçlerinin yerine Trabzon ve Erzurum taraflarından yeni takviye güçler gönderilerek tamamlanmaya çalışılmıştır.

KAYNAKÇA

- ÁGOSTON, G. (2012). "Çevre ve Sınır Tarihi Çalışmalarının Buluştuğu Yer: Macaristan'daki Osmanlı-Habsburg Sınırı Boyunca Nehirler, Ormanlar, Bataklıklar ve Kaleler". *Osmanlı'da Strateji ve Askeri Güç*. (çev. M. Fatih Çalışır). İstanbul: Timaş Yayınları: 97-130.
- ÁGOSTON, G. (2013). "Macaristan'da Osmanlı Fethi ve Osmanlı Askeri Serhaddi". *Osmanlı'da Savaş ve Serhad*. (çev. Kahraman Şakul). İstanbul: Timaş Yayınları: 179-202.
- Anonim *Osmanlı Tarihi (1099-1116/1688-1704)* (2000). (hzl. Abdülkadir Özcan). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- BATMAZ, E. Ş. (1989). *Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Anadolu'da Kalelerin İdari ve Askeri Fonksiyonları (1550-1750)*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- BİJİŞKYAN, P. M. (1969). *Karadeniz Kıyıları Tarih ve Coğrafyası, 1817-1819*. (çev. Hrand D. Andreasyan). İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi.
- BİLGE, M. L. (1991). "Azak". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 4: 300-301.
- BİLGE, S. M. (2015). *Osmanlı Çağı'nda Kafkasya, 1454-1829 (Tarih-Toplum-Ekonomi)*. 2. Basım. İstanbul: Kitabevi.
- BÜLBÜL, İ. (2017). "XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Kuban Boyunda Siyaset, Etnik Yapı ve İktisat". *Vakanüvis*. Kafkasya Özel Sayısı: 73-114.
- ROBERT, D. (2008). *Evlîyâ Çelebi Seyahatnâmesi Okuma Sözlüğü*. (çev. Semih Tezcan). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Defterdar Sarı Mehmed Paşa (1995). *Zübde-i Vekayıat, Tahlil ve Metin (1066-1116/1656-1704)*. (hzl. Abdülkadir Özcan). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- GÖKPINAR, B. (2020). "Rusya'ya Karşı Osmanlı Devleti'nin Karadeniz'de Tahkimat Faaliyetleri: Yenikale İnşaatı (1702-1707)". *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 38: 38-57.

- İNALCIK, H. (2015). *Devlet-i Aliyye, Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-III (Köprülüler Devri)*. İstanbul: İş Kültür Yayınları.
- KILIÇ, O. (2013). "Teşkilat ve İşleyiş Bakımından Doğu Hududundaki Osmanlı Kaleleri ve Mevâcib Defterleri". *OTAM*. 31: 87-128.
- KILIÇ, O. (1997). *18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devletinin İdari Taksimatı*. Elazığ: Ceren Matbacılık.
- KIRCA, E. (2015). *Sadaret Yazışmalarını Havi Bir Münşeât Mecmuası (1114-1116/1703-1704), İnceleme-Metin*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü. (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- KURAT, A. N. (1951). *Prut Savaşı ve Barışı, 1123 (1711)*. I. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- KURAT, A. N. (1987). *Rusya Tarihi: Başlangıcından 1917'ye Kadar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- LEDONNE, J. P. (2016). *Rus İmparatorluğunun Büyük Stratejisi, 1650-1831*. (çev. Çağla Taşkın). İstanbul: Avangard Kitap.
- MURPHEY, R. (2007). *Osmanlı'da Ordu ve Savaş, 1500-1700*. (çev. M. Tanju Akad). İstanbul: Homer Kitabevi.
- NICOLLE, D. (2019). *Osmanlı Kaleleri, 1300-1810*. (çev. Kahraman Şakul). İstanbul: İş Kültür Yayınları.
- NICOLLE, D. (2013). *Osmanlı Orduları, 1300-1774*. (çev. Özgür Kolçak). İstanbul: İş Kültür Yayınları.
- ÖZCAN, A. (2013). "Yerli Kulu". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 43: 484-485.
- ÖZEN, Ö. (2017). *Gemiler Sözlüğü*. İstanbul: Denizler Kitabevi.
- ÖZGÜVEN, B. (2001) *Osmanlı Macaristan'ında Kentler, Kaleler*. İstanbul: Ege Yayınları.
- ÖZTÜRK, Y. (2007). "Osmanlı Karadeniz'i Hakkında Bir Risale". *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*. 13: 65-92.
- PAKALIN, M. Z. (1983). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. I-II. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Râşid Mehmed Efendi, *Târih-i Râşid ve Zeyli (1071-1134/1660-1722)* (2013). I. (hzl. Abdülkadir Özcan vd.). İstanbul: Klasik Yayınları.
- Silâhdâr Fındıklılı Mehmed Ağa (2018). *Nusretnâme, İnceleme-Metin (1106-1133/1695-1721)*. (hzl. Mehmet Topal). Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi.
- SPENCER, E. (2014). *Türkiye, Rusya Karadeniz ve Çerkezistan*. (çev. Dilek Cenkçiler). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- STEIN, M. L. (2007). *Osmanlı Kaleleri, Avrupa'da Hudut Boyları*. (çev. Gül Çağalı Güven). İstanbul: İş Kültür Yayınları.
- ŞEN, M. (2013). *Kırım Hanlığında I. Selim Giray Han Dönemi (1671-1704)*. İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Doktora Tezi).

- TABAKOĞLU, A. (1982). "XVII. ve XVIII. Yüzyıl Osmanlı Bütçeleri". *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*. XLI/1-4 (Ord. Prof. Ömer Lütfi Barkan'a Armağan): 389-414.
- Tolstoy'un Gizli Raporlarında Osmanlı İmparatorluğu* (2009). (çev. İbrahim Allahverdi). (hzl. İlyas Kamalov). İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- UZUNÇARŞILI, İ. H. (1988). *Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapıkulu Ocakları, I, Acemi Ocağı ve Yeniçeri Ocağı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- UZUNÇARŞILI, İ. H. (1988). *Osmanlı Tarihi*. III/I-IV/I, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- ÜNAL, M. A. (2011). *Osmanlı Tarih Sözlüğü*. İstanbul: Paradigma Yayınları.
- ZINKEISEN, J. W. (2011). *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*. 5. (çev. Nilüfer Epçeli). İstanbul: Yeditepe Yayınevi.

Arşiv Belgeleri

- Bab-1 Asafi Divan-ı Hümayun Sicilleri Name-i Hümayun Defterleri (A.DVNS.NMH.d.): 5.
- Ali Emiri, Ahmed III (AE.SAMD-III): 1975; 11339, 14254.
- Ali Emiri, Mustafa II (AE.SMST-II): 482, 485, 1068, 3694, 4189, 6652, 6990, 11895, 13896, 20284.
- Cevdet. Askeriye (C.AS.): 4302, 16262, 25973, 37927.
- Bab-1 Defteri Büyükkale Kalemî Defterleri (D.BKL.d.): 32267.
- Bab-1 Defteri Başmuhasebe Tersane Emîni Defterleri (D.BŞM.TRE.d.): 4595.
- İbnül Emin, Askeriye (İE.AS): 3361, 3747.
- İbnül Emin Bahriye (İE.BH.): 842, 843, 851, 1462.
- Maliyeden Müdevver Defterler (MAD): 2510, 2463, 2541, 2945, 2960, 3134, 3462, 3473, 3992, 4355, 7551, 9881, 9885, 9889.
- Bab-1 Asafi Mühimme Kalemî Defterleri (MHM.d.): 108, 110, 111, 112, 114.

